

Batı'nın Yükselişi *The Rise of the West*

İhsan Burak Birecikli¹

Özet

16.yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti birtakım sıkıntılarla karşılaşınca yöneticiler ve aydınlar bu zorlukları aşmak için birtakım ıslahatlar yapmak istemişlerdir. Fakat tavsiye edilen çözüm yolları yeterli sonuç vermemiştir. Batı'da modernleşmeye zemin oluşturabilecek ilk kıpırdanırlar 18.yüzyıl başlarında görülmektedir. Bu makale Batı'nın yükselişi ile ilgilidir. Bu çalışmada modernleşme; önce Avrupa coğrafyasında değerlendirilecek, sonra da Osmanlı yönetimine nasıl yansıdığı sorusuna yanıt aranacaktır. Ayrıca Avrupa'nın gelişmesi tahlil edilmiştir ve bu sırada Osmanlı Devleti hakkında bilgi verilmiştir. Osmanlıların savaşlardaki yenilgilerinin artması ve toprak kayıpları, kendilerine olan güvenin sarsılmasına sebep olur. Avrupa askeri açıdan üstün olduğundan beri Osmanlı aydınları, eserlerinde Avrupa'nın askeri ve teknik açıdan Osmanlı'ya örnek olması gerektiğinde birleşirler.

Anahtar Kelimeler: Batı'nın Yükselişi - Büyük Güçler - Osmanlı Devleti - Avrupa - Yenileşme Hareketleri - Askeri Yenilikler.

Abstract

After facing some problems at the end of 16th century, rulers and intellectuals of Ottoman State want to made some reforms in order to overcome these difficulties. However the solutions that advised didn't yield favorable results. The first movements towards the modernization in Europe have been witnessed at the beginning of the 18th century. This article deals with the rise of west. In this study, modernization process will be analyzed within the extent of Europe and the explained its reflections on the Ottoman administration with different dimensions. In addition to, Europe's development has been analysed and at that time it has been given information about Otoman Empire. The loss of territory and defeats in wars weakened its position and caused lack of confidence. Then the Ottoman sense of superiority altered place and left itself to a context of equality. Since Europe was superior to the Ottomans in terms of military, the Ottoman intellectuals abroad emphasised in their writings that the Ottoman Empire needed to imitate Europe in the institutional and organisational outlines of military and technique. The observations of the intellectuals, in view of the gradual decline of the Ottoman power in world politics and technology, came out as project of reform.

Key Words: The Rise of the West - Great Powers - Ottoman Empire - Europe, Reforms - Military Revolution.

---

¹ Dr; Harran Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü – Şanlıurfa.

Giriş

Sanayi Devrimi ve modernleşme neden başka yerde değil de, Batı'da ortaya çıktı? Tartışmanın bir tarafı “Batı mucizesi”ni savunan kanat ve Charles Tilly, Michael Mann, Robert Brenner, Ricardo Duchesne gibi isimlerden, diğer tarafı ise buna itiraz eden Kenneth Pomerantz, Jack Goldstone, Andre Gunder Frank ve John Hobson gibi tarihçi ve sosyologlardan oluşuyor. Batıcılara göre, Avrupa'nın 19.yüzyılda Sanayi Devrimi ve kapitalizmin gelişmesiyle yakaladığı başarı, kökleri derinlere giden, yani önceki birkaç yüz yıldır devam eden gelen istikrarlı bir siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik büyümenin sonucudur.² Weber, Batı uygarlığını çözümlmek için kapitalizmin; kapitalizmin anlaşılması için ise kapitalist zihniyet ve kapitalist insan tipinin bilinmesinin gerektiğini söylemiştir.³ Kapitalizmin tamamlayıcı şartları ise; burjuva sınıfının ortaya çıkması, kentleşme, endüstriyel teknolojinin gelişmesi ve rasyonel hukuktur.⁴ Batı Avrupa 17.yüzyıldan itibaren Çin dâhil bütün dünyayı geride bırakmayı başarmıştır. Asyacı revizyonistler ise bu yaklaşımı Avrupa-merkezci buluyor ve 19.yüzyıla kadar Çin'in tek süper güç olduğunu, ekonomik bütün göstergeler (hayat standardı, nüfus/fiyat dengesi, ticaret hacmi, toprak ve emek verimliliği, piyasa serbestisi) açısından Avrupa'dan ileride olduğunu savunuyor. Avrupa'nın Çin'i yakalayıp geçmesinin ancak 19.yüzyılda İngiltere'nin kömür yataklarına sahip olması ve sömürgecilik (hammadde, patates ve özellikle gümüş ticareti) nedeniyle mümkün olduğunu ileri sürüyorlar. Bu gruptan Hobson, Avrupa'daki bütün bilimsel gelişmelerin Çin'den alınma olduğunu savunuyor. Dolayısıyla buna göre, Avrupa'nın tedrici ilerlemesinden değil, Asya'nın ilerleyememesi yüzünden Batı'nın 19. yüzyıldaki ani sıçrayışından bahsetmek gerekir. Dikkat çeken üçüncü bir husus da hiç kimsenin Osmanlı'dan bahsetmemesi; çünkü bu yaklaşımlar ya Avrupa'yı ya da Çin'i merkeze alıp diğer medeniyet havzalarını göz ardı ediyor. Çünkü Osmanlı üzerine yeterince çalışma yok. Dolayısıyla bu alanda acilen ‘Osmanlıcı revizyonistler’e ihtiyaç var. Örneğin Mann, Müslümanların “etkisiz hale getirilmesinin” bir göstergesi olarak 1492’de Granada’nın (Endülüs) düşmesine işaret ediyor; ancak bundan kırk yıl kadar önce gerçekleşen İstanbul’un fethiyle Osmanlı’nın imparatorluğa dönüşmesine ve Avrupa’da büyük bir güç olarak ortaya çıkmasına değinmiyor. (Benzer şekilde klasik İslam düşünce ve biliminin Avrupa’da bilim ve teknolojinin gelişmesinde oynadığı hayati rol de göz ardı ediliyor.) Yine Osmanlı’nın Akdeniz’e ve Doğu Avrupa’ya hâkim olarak Avrupa’daki güç temerküzünün kuzeybatıya doğru kaymasındaki etkisi de ihmal ediliyor. Kısaca her iki yaklaşım da yıllarca Osmanlı’nın Ortadoğu ve Avrupa’nın tek süper gücü olduğunu gözden kaçırıyor. Ayrıca Osmanlı’nın İngiltere, Fransa ve Hollanda’yla siyasi ve iktisadi ilişkileri bu ülkelerdeki kapitalist gelişmenin yönünü tayin edici bir etki yapmıştı.⁵ Toynbee’ye göre; Endüstri Devrimi ilk defa 1750-1850 yılları arasında İngiltere’de gerçekleşmiş ve bu endüstrileşme hareketi zamanla diğer Batı’lı ülkelere yayılmıştır. Rostow, ekonomik gelişme safhalarıyla ilgili modelinde, Endüstri Devrimi’ni uzun bir süreçten çok, Toynbee gibi âni ve

² Hanna, Mısır örneğini alarak “*Batı'nın Yükselişi*” tanımına meydan okumaktadır. 17.yüzyıl Kahire’si bir taraftan ticaret ve üretim merkezi olarak ortaya çıkarken, bir taraftan da gözünü daha geniş bir dünyaya dikiyor. Osmanlı Mısır’ı hakkında bizi, bulmayı ummadığımız bir modernlikle karşı karşıya bırakmaktadır. Batı'nın Yükselişi fikrini savunan tarihçiler, Avrupa'nın dünyayı değiştirdiğini öne sürmektedir. Ancak Batı, meşru olmayan ününün avantajıyla bazı bölgelere hoyratça davranmış ve kendi kusurlu varsayımları yüzünden gerçekleri örtbas etmiştir. **Bkz.** Nelly Hanna, **Osmanlı Kahire’sinde Tüccar Olmak**, Çev.:Deniz Öktem, İstanbul, 2006.

³ **Bkz.** Max Weber, **Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhunu**, Çev.:Zeynep Aruoba, İstanbul, 1985.

⁴ Max Weber, **General Economic History**, ed.:S.Hellman&M.Palyi, Trans.:Frank H.Knight, Collier Macmillian, London, 1961, s.355.

⁵ A. Kemal Bersay, “Batı'nın Yükselişi ve Osmanlı”, **Anlayış Dergisi**, S:36 (2006), s.80-81.

hızlı bir değişme olarak izah eder. O'na göre; Endüstri Devrimi ekonominin kalkışa geçtiği bir merhalelerdir ve bu merhale iktisadi gelişmenin en önemli safhasıdır.⁶

Sami dillerinde Asu (Açui) kelimesi; güneşin doğduğu taraf, İrib (Ereb) kelimesi de güneşin battığı taraf anlamına gelmekte idi. Zamanla bu isimler Ege Denizi'ne göre doğuda kalan Asia (Asya), batıda kalana ise Evrope (Avrupa) denilmeye başlanmıştır.⁷ Batı, başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa'dır, doğu ise Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve Hindistan'dır.⁸ Batı bir anlamda, coğrafi olarak bütün Avrupa, Rusya ve Kuzey Amerika diye de anılabilir. Bir başka açıdan, hammaddelerin pazarlanması ve üretilmiş mal elde etmek için makine kullanabilen, gelişmiş ve endüstrileşmiş uluslar diye tanımlanabilir.⁹ Batı uygarlığı Avrupa'da doğmuş ve oradan çevreye yayılmıştır.¹⁰ ABD, Kanada ve Avustralya başka bir kıtada oldukları halde Batı uygarlığı içindedirler. Ortaçağda dünya hâkimiyeti için Doğu yükselmekte, Batı ise mücadeleye hazırlanmaktadır. Batı uygarlığı, aslında Ortaçağın sonlarına doğru başlayan bir gelişmenin ürünüdür. Bu gelişme bir iktisadi kalkınmanın damgasını taşır. Çin, Yunan ve İslam medeniyetlerinin kültürel mirasından da etkilenmiştir. Bu gelişmenin bayraktarlığını yapan sosyal sınıf burjuvazidir. Yeni keşfedilen yerlerin doğal zenginliklerini ve değerli madenlerini sömüren Batı; zamanla siyasi, askeri ve ekonomik açıdan güçlenmiştir. Sömürgeler artık hammadde ve pazar yerleri haline geldiği zamanda dünya savaşları yapılmıştır.¹¹ Batı'nın dünya üstünlüğünü ele alması çok uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Avrupa, sınırları kesin olmaktan uzak, geometrisi değişken, kaymalar, kırılmalar, altüst oluşlarla yaşanan bir itiş-kakış içinde doğmuş belirsiz bir kavramdır. O halde onun kimliğini ortaya çıkarabilmek için yapılması gereken; Avrupa düşüncesinin içerdiği belirsizlikleri ve çelişkileri sorgulamaktır.¹²

Türkiye'de Batı ve Avrupa tarihi üzerine az sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bu eserler de daha çok tercüme şeklidir.¹³ Bununla birlikte Osmanlı sisteminin Batı Avrupa'daki iktisadi değişmelere neden ayak uydurmadığı da ortada duran önemli bir mesele idi. Ne düşünmüşlerdi, ne yapmışlardı yahut ne yapmamışlardı da modern iktisadi büyümenin dışında kalmışlardı? Bu büyük değişmeye katılmak için herhangi bir çaba göstermişler mi idi? Dış âlemde olup bitenlerin hakikaten hiç farkına varmadıkları için mi bu değişimin dışında kalmışlardı? Yoksa farkına varmış, uğraşmış ama başaramamışlar mı idi? Başarısızlığın kaynağı kaynakları nerelerde idi? Kendilerinde mi, yoksa başkalarında mı idi? Sorumluluğu neye yüklemek gerekiyordu? Tarihin ve coğrafyanın ördüğü kaçınılmaz bir zorunluluk mu söz

⁶ Tevfik Güran, **İktisat Tarihi**, Damla Ofset, İstanbul, 1990, s.115. W.W. Rostow, **İktisadi Gelişme Merhaleleri**, Çev.:Erol Güngör, İstanbul, 1970, s.51.

⁷ Besim Darkot, **Avrupa Coğrafyası**, I.Kitap, İstanbul, 1949, s.1.

⁸ P.H.H. Vries, "Governing Growth: A Comparative Analysis of the Role of the State in the Rise of the West", **Journal of World History**, Vol.13, No:1 (Spring, 2002), s.67.

⁹ Celal Ali Ahmed, **Garpzedeler-Batıdan Gelen Veba**, çev:B.Tuna, İstanbul, 1988, s.29.

¹⁰ Batı, West, Orient, Avrupa sözcüklerinin farklı anlamları vardır: Roma topraklarının Latin ağırlıklı kısmı. Ortaçağdan itibaren Akdeniz'in kuzeyindeki Hıristiyan ülkeler. Avrupa kökenlileri içeren Hıristiyanlar. İndus ırmağının batısındaki medenileşmiş Afro-Avrasya toprakları. Kıta Avrupa'sı dışında Amerika ve Avustralya gibi deniz aşırı yerler. Marshal, Hodgson, "Batının Büyük Dönüşümü", **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, İstanbul, 2003, s.94.

¹¹ Eski Yunan ve Roma, modern Batı uygarlığının hayat kaynağını teşkil eder. Batı dünyası, tasarladığı medeniyetin formülünü bir kimyager keskinliği içinde klişeleştirmiştir. Yunan aklı+Roma nizamı+hıristiyanlık ahlak ve hassasiyeti= Greko-Latin medeniyeti. Necip Fazıl Kısakürek, **Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu**, 4.basım, İstanbul, 1991, s.18.

¹² Edgar Morin, **Avrupa'yı Düşünmek**, Çev.:Şirin Tekeli, İstanbul, 1988, s. 33-34.

¹³ Norman Davies, **Avrupa Tarihi**; Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**; Charles Seignobos, **Avrupa Milletleri Tarihi**; Delmas Claude, **Avrupa Uygarlık Tarihi**; Stephen Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler**...vb.

konusu idi?¹⁴ Bu çalışmamızın amacı; Batı'nın yükselmesinin temel nedenlerini ortaya çıkarmaktır. Batı uygarlığının yükseliş aşamaları ve bu aşamalar sırasında Osmanlı dünyasının ayak uyduramaması tarihi bir perspektif içinde kısaca incelenecektir. 16.yüzyılda Osmanlı Devleti bir buhran dönemine girdi ve üstün bir durumda olduğu Avrupa ile denk duruma geldi. Daha sonra ondan geride kaldı. 1593'te Habsburglar ile başlayan savaş, tahminden uzun sürdü ve zor şartlar altında yürütülebildi. 13 yıllık savaşın sonunda 1606'da imzalanan Zıttoruk¹⁵ Antlaşması ile Osmanlı toprak kaybına uğramadı ama prestij kaybına uğradı. Avusturya'nın elinde bulundurduğu Macar topraklarından almakta oldukları vergiden vaz geçtiler ve Padişah'ın Habsburg imparatoruna denk olduğunu kabul ettiler. Bu durum Osmanlı sarayının Kanuni zamanında inkişaf eden cihan hâkimiyeti davasından vazgeçtiğini gösteriyordu.¹⁶

Batı Nasıl Değişti?

Batı'nın ayrı bir uygarlık alanı oluşturabilmesi için sayısız aşamadan ve sınavdan geçmesi gerekecektir. Kopuş halinde yaşanan aşamalardan başlıcaları feodalite, rönesans, aydınlanma gibi esas duraklardır. Bu duraklardan geçiş süreci, Batı'nın kendini Doğu'dan sıyırması ve ayrı bir varoluş alanı olarak inşa etme macerasıdır. Ama bu inşa sürecini kopuş terimleri içinde okurken, her bir kopuşun bir tashihe denk düştüğünü akılda tutmakta yarar bulunmaktadır. Çünkü matrisyel uygarlığın Batı'sı, kendini Doğu'nun kireçlenme noktalarından arındırabildiği ölçüde oluşturabilmiştir. Açıkçası Batı ayrı bir uygarlık değil, Doğu ve Batı'yı aynı anda kapsayan matrisyel uygarlığın tashihten geçmiş halidir.¹⁷ Batı tipi kapitalizm, Batı uygarlığı dışında hiçbir yerde gelişmemiştir. Uygarlıktan kasıt dünya dinleridir. Bunlar: Konfüçyen, Hinduist, Budist, Hıristiyan, İslam ve ayrıca Musevilik din ve ahlâk sistemleridir.¹⁸

1500'den itibaren Avrupa'nın dünya üzerinde egemenlik kuracağı hiç de belli olan bir şey değildi. Avrupa, jeopolitik açıdan; kuzey ve batıda suyla sınırlanmış, doğusunda kara yönünden istilalara açık, güneyde ise stratejik tuzaklara karşı zayıftı. Bir imparatorluğun egemenliğini hızla kabul ettirebileceği kocaman ovaları yoktu. Vadilerdeki dağlık nüfusu birbirinden ayıran sıradağlar ve geniş ormanlar vardı. Yerel krallıklar, prenslikler, sınır boyu lortlukları ile dağlık bölge klanları ve ovalardaki kent devletleri ile yamalı bir yorgana benzetiliyordu.¹⁹ Montesquieu, Ortaçağın en çarpıcı özelliği olarak, iktidarın bir sürü küçük prens hatta köy senyörü arasında bölünmüş olmasını görüyordu. Fieflerden söz ederken, iktidarın parçalanmasına neden olan senyörlük ve prenslikleri düşünmekteydi.²⁰ Kuzey İtalya'dan Flander'e ve Macaristan ile Polonya'nın belirsiz sınırlarına kadar uzanan bölge yüzlerce bağımsız prenslik, düklük, şehir devleti arasında bölünmüştü. Yalnız Güney Almanya'da 69 bağımsız şehir vardı. Avrupa'nın 80 milyonluk nüfusu 200 kadar devletçik benzeri yapı arasında bölünmüştü. Bu iktidarlar geniş oranda rant ve haraçla yaşıyor ve geniş özerkliğe sahip yerel yöneticiler aracılığıyla yönetiliyordu. Bunlar kraliyet iktidarına sık sık

¹⁴ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, 2000, s.17.

¹⁵ Osmanlı gerilemesi 1606'da Zıttoruk anlaşmasındaki Avusturya İmparatorunun Osmanlı Sultanı tarafından tanınmasıyla başlamaktadır. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1996, s.36-37.

¹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Merkezi İslam Ülkeleri", **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti**, İstanbul, 1988, s.348.

¹⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, "Fakir Akrahanın Talihi", **Doğu Batı**, Yıl:1, S:2 (1998), s.53.

¹⁸ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, Çev.:Taha Parla, 3.Baskı, İstanbul, 1993, s.227.

¹⁹ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Ankara, 1991, s.3-4.

²⁰ Marc Bloch, **Feodal Toplum**, çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara, 1998, s.29.

direnç gösteriyor, hatta onu tanıımıyordu.²¹ 14.yüzyılın sonu ve 15.yüzyılın başı, Papalık ve İmparatorluk müesseselerinin temelinden sarsılarak mahallî ve gittikçe millîleşen devletlerin kurulduğu bir zamandı. İnsanların zihni, kendi ülkelerinde meydana gelen hadiselerle ve kilisede cereyan eden kargaşalıklarla meşgul bulunuyordu. Bu sebeple, Haçlı Seferi fikri ikinci derecede kalmaktaydı, İngiltere ve Fransa felâketli 100 yıl harpleriyle meşguldü. Almanya’da devlet prestijini kaybetmiş ve zaafa düşmüştü. İtalyan devletleri, kendi aralarında rekabet ve mücadele ile ve ayrıca da hudutları dışında ticaretlerini genişletmekle meşgullerdi. İspanya, İberik Yarımadası’nda Mağribilerle mücadele etmek zorundaydı. Kilisenin Babil Esareti, Büyük Şizma ile Konsil hareketleri, Avrupa’nın bütün dikkatlerini üzerine çekmişti. Bütün bu hareketlerin arkasında, mütemadiyen artan bir tempoda milletlerin varlıklarını hissettikleri sezilmekteydi. Bu hadiseye ihtiyatlı hareket etmek suretiyle millîleşme adını vermek mümkündür. Nitekim artık feodal asilzadenin mevcudiyeti gittikçe gayri meşru sayılmaya başlamıştır.²²

Nitekim filozof Erasmus, “*Onlar (Türkler) zaferlerini bizim kötülüklerimize borçludurlar.*” diyordu. Erasmus’a göre sorun, Türklerin güçlü olması değil, Avrupalıların kötülükleri ve hatalarıydı. Görüldüğü gibi düşük potansiyelde bulunan toplumların düşünce tipleri de benzeşmekteydi. Geleneksel toplumlarda yaşanmış ve tecrübe edilmiş modeller, yaşanmamış ve ne getireceği belli olmayan yeni fikirlere tercih edilebiliyordu. Erasmus, yüksek potansiyeli temsil eden dönemin Osmanlı Devleti’ne karşı Avrupalıları uyarıyor ve Türklerin sahip olduklarına sahip olurlarsa Türkleşerek bozulabileceklerine dikkat çekiyordu: “*Türk’ün sahip olduğuna sahip olmak, onun hükmettiklerine hükmetmek ve başka hiçbir niyete sahip olmamak bizi daha şanlı ve daha açgözlü yapabilir, ama daha mutlu kılmaz; ve onları İsa’nın sürüsüne katmaktan çok bizim Türkleşerek bozulmamız tehlikesini taşır.*” diyordu. Burada kullanılan ve İsa’nın sürüsüne katmanın alternatifi olarak sunulan Türkleşme kavramı İslamlaşma ile eşanlamlıdır. Bu örnekle Martin Luther’in Türklere karşı savaşmayı Tanrı’ya isyan olarak değerlendiren görüşleri yan yana getirildiğinde, bu sırada Avrupa’da Türklerle ilgili önemli tartışmaların olduğu ve yüksek potansiyeli temsil eden ve güçlü olan Osmanlı kültür ve medeniyetinin 16.yüzyıl Avrupası için ciddi bir sosyo-psikolojik tehdit oluşturduğu görülür. Malum olduğu üzere geleneksel toplumların önemli özelliklerinden birisi, yeniliği ihtiyatla karşılamak ve istikrarı, yani mevcut düzeni korumaktır. Batı’nın yaptığı gibi Osmanlılar da, yeniliklere uzun süre şüpheyle bakmışlardı. Öte yandan geleneksel toplumlardaki bir diğer önemli karakteristik olan selefin üstünlüğü ve mazinin daha iyi olduğu düşüncesine paralel olarak, kendileri açısından en yüksek potansiyeli taşıdığına inandıkları Kanuni Sultan Süleyman dönemi değerlerine ve müesseselerine (kanun-ı kadim) dönmeyi amaç edinmişlerdi. Bu yüzden, soruna, uzun süre aksi bir istikamette, geriye doğru bakılarak çözümler arandı; zira Avrupa’nın başarısının Batı’nın üstünlüğünden değil, kendi noksanlıklarından kaynaklandığını sanıyorlardı.²³

Asya’nın büyük uygarlıklarıyla kıyaslandığında Avrupa’nın kültür, matematik, mühendislik alanları ve gemicilik teknolojisi açısından belirgin üstünlüklerinin de olduğu söylenemezdi. Avrupa’nın kültür ve bilim birikiminin oldukça büyük bir bölümü zaten İslam dünyasından ödünç alınmıştı. Tıpkı müslümanların ticaret, fetihler ve yerleşim yoluyla Çin’den aldıkları gibi. Türklerin yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu, Ming hanedanı

²¹ Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Ankara, 2001, s.82.

²² Şerif Baştaş, “14-15.yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa’nın Siyasi ve İktisadi Durumu”, **Belleten**, C.LII, S:202 (1988), Ankara, s.112.

²³ Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul, 2006, s.16-17.

yönetimindeki Çin, Moğol egemenliğindeki Kuzey Hindistan ve dağınık Batı yönetimleri arasından Avrupa'nın günün birinde en tepeye çıkacağı hiç de belli olmuyordu. O halde Avrupa'nın yükselişinin sebeplerini araştırmadan önce diğer devletlerin kuvvetli ve zayıf yanlarını incelemek gerekir.²⁴ Tarihçi Geoffrey Blainey'e göre; Kuzeybatı Avrupa'nın dünya sahnesinde yükselişinin ve Doğu Akdeniz ve Asya devletlerinin hiçbir zaman ulaşamadığı bir noktaya ulaşmasının, 1600'lerde tahmin edilmesi mümkün değildi. Ancak birkaç güçlü faktör bu yükselişi destekliyordu. Amerika ile Ümit burnunun keşfi ve coğrafi keşifler. Ayrıca Protestan inancı, gelişen bilim ve teknolojinin ihtiyaç duyduğu sorgulama anlayışına daha sıcak yaklaşıyordu.²⁵ Avrupa 16.asırda şaha kalkmış bir ata benziyordu. Bazı grupların belli bir işbölümüne dayalı bir dünya ekonomisi kurma, bu sistemin politik-ekonomik garantörleri olarak merkez bölgelerde ulusal devletler oluşturma ve işçilere sistemi sürdürmenin sadece kazancını değil masrafını da ödetirme teşebbüsü kolay değildi. Yapılanlar Avrupa'nın sayesindeydi, 16.yüzyıldaki atılım olmasaydı modern dünya doğmuş olmazdı ve bütün barbarlıklarına rağmen doğması hiç olmamasından iyidir. Bunun kolay olmaması da Avrupa'nın sayesindeydi; kolay değildi, çünkü kısa vadeli bedelleri ödeyen insanlar onun insafsızlığını güçlü bir biçimde haykırdılar. Polonya, İngiltere ve Brezilya ve Meksika'daki işçiler ve çiftçiler kendilerine özgü biçimde hoşnutsuzluklarını dile getirip başkaldırdılar. R.H. Tawney'in 16.yüzyıl İngilteresi'ndeki tarım kesiminin rahatsızlıklarından söz ettiği gibi: “*Bu tür hareketler kan ve sinirin, yüce ve cesur bir ruhun göstergesidir... Ne mutlu o ulusa ki insanları başkaldırmayı unutmamıştır.*” Modern dünyanın ayırt edici özelliği ondan faydalananların tasavvurları ve ezilenlere karşı ifade güçleridir. Sömürü ve sömürüyü, ya kaçınılmaz olarak kabul etmek ya da modern çağın devam edip giden zıtlığı olarak reddetmek, 20.yüzyılda, zirvesine ulaşmaktan çok uzak bir diyalektik içinde bir araya gelmiştir.²⁶ Tarihçi Hodgson'a göre Batı'nın yükselmesi; ekonomik, entelektüel ve toplumsal alanda olup buna, “*Batı'nın Büyük Dönüşümü*” adını vermektedir. Ekonomik hayatta; sermaye birikimi, tarım devrimi ve verimlilik artışı. Entelektüel hayatta; deneysel bilim, aydınlanma ve keşifler. Toplumsal hayatta bürokratik ve ticari gücün yükselişi. 16.asırda Batı, genel olarak filizlenmesine rağmen, siyasi olarak Osmanlı önünde geri çekiliyordu. Ticari bakımdan ise Türkler, hâla Batı ile denkti. Kültürel bakımdan Türkler, en parlak dönemlerinden birini yaşıyorlardı.²⁷ Batı'nın daha sonraki gelişmesinin yolunu hazırlamış olan önemli buluşlardan barut, pusula ve matbaa kesinlikle Müslümanlar aracılığıyla Çin'den gelmişti.²⁸ Avrupa, bilgi ve sömürüye dayalı bir sistem kurmuş ve geniş bir coğrafyada Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmeye başlamıştı. Batı, bir yandan 17.asırdan itibaren bilginin kudret olduğunu fark ederek ve skolastizmin tersine yani, gözlem ve deney metodunu kullanarak tabiatın kurallarını keşfe çalışırken, bir yandan da bunun fiile dönük hali olan teknik sayesinde açık denizlere dayanıklı gemiler inşa ederek dünyanın değişik yerlerindeki bilgi ve servet birikimlerini kendi ülkelerine

²⁴ Kennedy, *age.*, s.21.

²⁵ Geoffrey Blainey, *Dünyanın Kısa Tarihi*, İstanbul, 2005, s.373-374. Kapitalizmin maddi vücudunu canlandıran ve ona karakteristiğini veren ruhtur. Bu bağlamda Modern Endüstriyel Kapitalizmin ruhu “Protestan Ahlâk”tır. Weber, *Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu*, s.75.

²⁶ İmmanuel Wallerstein, *Modern Dünya-Sistemi*, C.1, İstanbul, 2004, s.368.

²⁷ Türk felsefecisi Hilmi Ziya Ülken, İslam medeniyetine ait eserlerin 12.-13.yy.lar içerisinde Latinceye çevrildiğini, İtalya'daki ilk manastırların Endülüs ve Sicilya İslam medreselerini taklit ettiklerini ve bu yoldan Yunan-İslam kültürünün Rönesans'tan daha birkaç yüzyıl önce Batı fikir kalkınmasını hazırladığını söyler. Onur Kınılı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, Ankara 2006, s.32.

²⁸ Hodgson, “Batının Büyük Dönüşümü”, s.98, 126-127.

taşıymaktaydı. Böylece keşfedilen yerler yağmalandı ve hemen hemen tamamı sömürge haline getirildi. Diğer bir ifadeyle, coğrafi keşifleri, deniz aşırı ticaret ve sömürgecilik izledi.²⁹

Teknik Gelişmeler ve Coğrafi Keşifler

Batının yükselişi konusundaki en önemli yanlış, bu yükselişin sadece bilim, sanat ve düşünce alanında gerçekleşen bir dizi atılımın sonucu olduğu yargısıdır. Oysa Batı'nın bugün ekonomik ve siyasal güç açısından ulaştığı nokta, askeri boyut göz ardı edilerek anlaşılabilir. Batı'nın askeri gücü olmasaydı sömürgecilik çağının yaşanması mümkün olmayacaktı. 16.yüzyıldan itibaren Batı'nın yükselişinde belirleyici olan askeri buluşların ve askerlik alanında vücut bulan yeniliklerin en az sanayi devrimi kadar belirleyici olduğunu aşıkârdır.³⁰ Nasıl oldu da, bu dağınık halklar arasında Avrupa'yı dünya meselelerinde ticari ve askeri lider yapacak bir ekonomik gelişme ve teknolojik yenilik süreci başladı? Otoritenin merkezileşmesine yol açabilecek tek etken, tüm rakiplerini ezebilecek silah teknolojisinin gelişmesiydi. 1500'lerde Fransa ve İngiltere kralları toprakları üzerinde tekel kurmuş ve bu sayede güçlü uyruklarını kale duvarlarının ardına sığınca bile ezebilecek durumdaydılar. Toprak konusunda sürekli bir geliştirme dürtüsü yalnızca Avrupa'da vardı. Tane barutta, küçük ve hafif top dökmede, namlu ve mermilerin biçiminde, top destekleri ve arabalarında. Bunlar ordunun hareket yeteneğini artırıp güçlü kaleleri bile zayıflatma imkânını verdi. Bu silahlanma; Avrupa'nın karada politik çoğulculuğa ve denizde ticarete egemen olmasını sağlamıştır. Yelkenli teknelere top yerleştirmek ve uzun mesafe gidebilecek fırtına ve dalgalara dayanıklı gemiler, haritacılıktaki gelişmeler, cetvel, teleskop, barometre, yükseklikölçer, pusula gibi araçlar ile Ümit burnunun keşfi... vb. Batı egemenliği için önemli birer adımdır.³¹ Kâşifler, deniz aşırı toprakların doğal kaynaklarını ve yerli işgücünü sömürerek Avrupa'ya düzenli bir biçimde şeker, hayvan postu, altın, gümüş, baharat, tütün, tahıl, et, pamuk, pirinç, kürk, kereste, patates, mısır vb. göndererek refahı arttırdılar. Bu hareketler emperyalizmin kalıcılığı içindi. Keşifler, yeni ticaret ve sömürü imkânları getiriyor, yeni kazançlar doğuruyor ve daha da yayılmak için itici güç oluşturuyordu. Dinsel dogmalara karşı sorgulayıcı ve akılcı düşünce yapısı, gözlem ve deney yapma, matbaalar, politik yazılar ve bilgi patlamasının giderek artan etkisi Avrupa'nın üstünlüğünü daha da pekiştirmiş oluyordu.³² 17. ve 18.asırlardaki teknolojik gelişmeler Batı'nın yükselişinde önemli bir rol oynadı.³³ Avrupa'nın üstünlüğü kelimenin tek anlamıyla teknolojik olmasa da teknik boyutta idi. Doğu ve Batı arasındaki fark, Avrupalıların ateşli silahları kullanmak üzere geliştirdikleri doktrin ve taktiklerde idi. Ferrara Dükü Ercole gibi pek çok prens sahip oldukları geniş topraklarının üstüne titrer, at ve köpeklerine gösterdikleri özeni, büyük silahlardan esirgemezlerdi. 16.asırda

²⁹ Akyıldız, *age.*, s.19-20.

³⁰ **Bkz.** Geoffrey Parker, *Askeri Devrim Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Çev.:Tuncay Zorlu, İstanbul, 2006.

³¹ Katip Çelebi, Avrupa'ya yaklaşımı ile çağdaşlarından ayrılır. İrşadü'l Hayara isimli eserinde Müslümanları uyandırmak niyetindedir. Avrupalıların bir millet iken nüfuslarının çokça arttığı, gemicilikte ilerleyip, bütün dünyayı zapt etmek emellerinde olduğunu, buna karşın Müslümanların bunlar hakkında yalan yanlış bilgiye sahip oldukları ve bunların tehlikelerinden habersiz olduklarını ve yazdığı bu risale ile gaflet uykusundan uyandırmak istediğini ifade eder. Yükselen Avrupa tehlikesine karşı Osmanlı'yı uyarır. Denizlerdeki gelişmelerin Osmanlı için öneminden bahseder. Avrupa'nın en belirgin vasfının Hıristiyanlık olduğunu belirtir. İbrahim Şirin, **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Ankara, 2006, s.113-114.

³² Kennedy, *age.*, s.23-34.

³³ William Hardy McNeill, **The Rise of the West: A History of the Human Community**, University of Chicago Press, USA, 1990, s.690. Batı'daki teknolojik gelişmenin özgün niteliği teknolojinin mekanik yönüne verilen önemdi. Güran, *age.*, s.57.

Avrupa'nın siyasal hâkim sınıfı; top ve tüfeği savaşın esas araçları haline getirmeye hazırды.³⁴ Ateşli silahların ortaya çıkması askerlerin eğitilmesini de zorunlu kılmıştı. Askeri strateji uzmanları savunmalarını ateşli silahlara karşı yeniden düzenlemişlerdi. Silahlar savaş alanında çok sayıda kişiyi öldürerek önemli avantajlar sağlasa da çok sayıda askerin silahlanması devletlere önemli mali yükler getirmişti.³⁵ 17.asrın ortalarına gelindiğinde süvari saldırılarıyla geçen meydan savaşlarının daha seyrek görülmesi; tüfekçilere, keskin nişancılara ve hareket yeteneği olan piyadelere gereksinimi artırmıştır.³⁶ Topun keşfi³⁷, mutlak hükümdarlığın, feodal rejimin yerine geçmesini kolaylaştıran en önemli araçlardan biri oldu. Çünkü derebeylerin barındığı sağlam şatoların topla yıkılması kolaylaşmıştı.

Müslümanların Avrupalılara tanıttığı pusula deniz seyahatlerini arttırdı. Okyanuslarda dolaşmaya elverişli, hafif, hızlı, manevra kabiliyeti yüksek gemiler yapıldı.³⁸ Batılılar, Afrika ve Amerika kıyılarını keşfetti. Öteden beri gitmek istediği Hindistan'a vardı. Ümit burnu ve Macellan boğazı bulununca Baharat ve İpek ticaret yolları etkinliğini kaybetti. Artık Avrupa, Hindistan ve Çin mallarını yeni ticaret yollarıyla temin etmeye başladı. İspanya ve Portekiz limanları (Palos, Lizbon), Fransa (Bordo, Lohaur), Belçika ve Hollanda (Anvers, Rotterdam), ve İngiliz limanları (Londra) önem kazandı. Böylece ticaretle zenginleşen Batı'nın toplumsal ve ekonomik bünyesinde büyük bir değişme oldu.³⁹ Baharat, ipek, gümüş ve altın Müslümanlar aracılığıyla doğudan geliyordu. Onların aracılığı olmaksızın bu malların asıl yerlerinden alınması pek büyük kazançlar sağlayacaktı. Mademki dünya yuvarlaktı, gemiler batıdan ya da güney doğudan da Hindistan'a ve Çin'e gidebilirdi.⁴⁰ Böylece ticaret, kara yollarından deniz yollarına kaydı. Ayrıca eski ticaret yollarını kullanan İslam dünyası zor duruma düştü.

Alman Gutenberg'in buluşu, bir bütün sayfayı tahta bir plaka üzerine kazımak yerine, her harfi tek tek ufak tahta parçalarının ucuna yontmaktı. Şimdi her birinin ucunda harfler olan bu tahta parçacıkları yan yana getirilir, satırlar, sütunlar ve sayfalar yapılırdı. Bir sayfa hazır olunca üstü mürekkeplenir ve dilenildiği kadar kâğıt üzerine basılırdı. Kısa sürede Almanya'da ve İtalya'da pek çok basımevi açıldı. Basılan kitaplar ülkelerin içlerine kadar yayılıyor ve dünya üzerinde okumanın halka inip yaygınlaşması ilk kez Avrupa'da başlıyordu.⁴¹ Yeni fikirlerin Saksonya'dan öteye ulaşabilmesi matbaa makinesinin keşfedilmesiyle gerçekleşti. Almanya'da ortaya çıkan bu makine İtalya, Paris, Londra, Stockholm ve Madrid'te hızla kabul görerek 1500'den itibaren Avrupa'nın büyük kısmında yerini sağlamlaştırdı. O ana kadar piyasada dolaşan 9 milyon basılmış kitap olduğu tahmin ediliyor. Luther bu fırsattan yararlandı, 95 Thesis'in kopyalarını Almanya'nın her yerine ulaştırmayı başardı. Matbaa, kilisenin temellerini derinden sarsan makine sıfatını aldı. Böylece reform hareketi, 14. ya da

³⁴ Thomas F. Arnold, "16.Yüzyıl Avrupası'nda Savaş: Devrim ve Rönesans", **Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı**, (Haz.:J. Black), İstanbul, 2003, 43-45.

³⁵ Frank Tallet, **War and Society In Early Modern Europe 1495-1715**, London, 1997, s.5-6.

³⁶ William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Çev.:Ü.Tansel, İstanbul, 2000, s.10.

³⁷ 1699 yılı Osmanlıların Avrupa savaş teknolojisinin üstünlüğünü kabul edip örnek almaya karar verdiği tarihtir. Osmanlı ordusunu modernize etmek üzere Avrupa'dan uzmanlar çağırılacak ve tarihimizde ordunun Batılılaşma sürecinde ön safta yer alması süreci başlayacaktır. İlk Batılı mektepler 18.asırda faaliyete geçecektir. Halil İnalcık, "Türkiye ve Avrupa Dün ve Bugün", **Doğu Batı**, Yıl:1, S:2 (1998), s.11.

³⁸ Rüzgâr ve akıntı bilgisi, ters rüzgârlardan yararlanma becerisi ve rota tahmini becerisi ile teknelerin hızındaki artış vb. denizcilerin istedikleri yere gitme ve sonra da eve dönebilme umutlarını artırmıştır. Herbet Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine**, Çev.:M.A.Kılıçbay, Ankara, 1995, s.213.

³⁹ Korel Haksun, **Tarihten Notlar-II**, İstanbul, 2004, s.44-45.

⁴⁰ Server Tanilli, **Uygurlık Tarihi**, İstanbul, 1996, s.70-73.

⁴¹ Ernst H.Gombrich, **Dünya Tarihi**, Çev.:Ahmet Mumcu, İstanbul, 1997, s.198.

15. asırlar yerine 16.asırda gerçekleşti; Çünkü toplumun Papalığa karşı nefreti 15.asrın sonlarında doruk noktasına ulaştı. Matbaanın keşfi, bir yandan hayati önem taşıyan bir iletişim yolu sağlarken, öbür yandan da Rönesans'ın güçlü eleştiri silahı ile kiliseleri vuruyordu. Artık kilisenin evrensel düzeydeki siyasal otoritesinin gittikçe güçlenen milliyetçilik akımları ve ulusal devletlerin karşısında direnemeyeceği gün yaklaşıyordu.⁴²

Toprağın derinine inebilen ağır saban, iki yana ayrılıp biriktirdiği büyük toprak yığınlarıyla en düz arazide bile suyun belirli yerlerde toplanmasını ve dolayısıyla kuru kalan yerde tarım yapılabilmesini sağladı. Zamanla saban çekici olarak öküzle birlikte at da kullanılmaya başlandı. Tarım ürünlerinin öğütülmesi için yel değirmeninin keşfiyle rüzgâr gücü kullanılarak gıda maddeleri hızla arttı. Tüm Avrupa'da ekilebilir alan son derece genişledi ve köylü zenginleşti.⁴³ Almanya'dan Polonya'ya kadar olan yerlerde üçlü ekim yönteminin uygulanması üretimi arttırmış ve nüfus artışıyla birlikte kentler büyümüştür.⁴⁴ 17.asır sonlarına doğru tarım artık ticaret ve endüstri gibi yüksek kazanç sağlayan bir sektör haline gelmişti.⁴⁵ Ekonomik ilerleme devam ettiği sürece köylünün kaderi de hızla iyileşmiştir. McEvedy'e göre Batı, çağdaşlarından daha zengin ve bilgilidir.⁴⁶ Bu dönemde servetin ana kaynağı tarım olduğuna göre Avrupa'daki refahın sebebini çiftçilikte aramak gerekiyor. Batılı çiftçinin gizli silahının ağır saban olduğu kabul ediliyor. Bu alet Kuzey Avrupa'nın çok yağış alan bölgelerinin toprağını sürebilecek hale gelmiştir. Su ve rüzgâr değirmenleri vb. kullanılmasıyla verimlilik artmaya başladı. İktisadi verimlilik okuryazarlıkla karşılıklı ilişki içindedir. Matbaa ile kitap üretimi bilgiye talebi arttırdı. Bilgilerini ve entelektüel esnekliklerini bir araya getirip başkalarından daha ileri ve daha hızla gelişen bir teknoloji yarattılar. Mesela: Cortez ve Pizzari koskoca imparatorlukları bir avuç adamla ele geçirdiler çünkü ateşli silahları vardı.⁴⁷ Ayrıca bu yerlilerin kültür ve medeniyetleri ortadan kalktı ve halkları sömürgeleştirildi.

Sömürgecilik Faaliyetleri

Afrika, Asya ve Amerika'da sömürge kurulumlarına yönelik ilk hareketler 15. ve 16.asırlarda önemli keşifleri gerçekleştiren İber yarımadasında doğdu. Emperyalizmi besleyen iki faktör: ideoloji ve zenginlik hırsıydı. 1519'da Meksika'ya gelen Bernal Diaz bunu dürüstçe dile getiriyordu. "*Biz buraya Tanrı yolunda hizmet vermeye ve zengin olmaya geldik.*" Avrupalı kâşifler, sömürgecilikle geniş toprakların sahibi oldular ve yerlilerin iş gücünden faydalandılar. Örneğin Hernando Cortes, 25 bin mil karelik bir toprağa ve yüz bin yerliye sahipti. Bu durum Avrupa'da siyasi, hukuki, ticari ve askeri güce sahip devletler oluşturdu. Yeni Dünya'nın maceracılarının taşıdıkları ganimetler, 1530-1570 arasında düzenli olarak arttı, 1571-1580 arasında hız kazandı ve 1586-1600 yılları arasında en büyük miktarlara ulaştı.⁴⁸ Yeni ticaret yolları sayesinde yeni dünyanın ürünleri ve zenginlikleri hep Avrupa'ya akıyordu. Keşifler sayesinde insanların bilgileri genişliyor, Avrupalı insanın hayatında büyük bir değişme vuku'a geliyordu. Her türlü yeniliğin ve servetin kaynağı olan açık deniz, artık

⁴² Stephen, J.Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1474-1789**, Ankara, 2002, s.21, 24-25.

⁴³ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, 2003, s.71.

⁴⁴ Fernad Braudel, **Uygurılıkların Grameri**, Çev.:M.A.Kılıçbay, Ankara, 2001, s.359.

⁴⁵ Erol Zeytinoğlu, **İktisat Tarihi**, İstanbul, 1993, s.133.

⁴⁶ Kâr ve kazanç arzusu her çağ ve toplumda var olmuştur. Ancak, kâr arayışı ile akılcı çalışma disiplinin bileşimi modern zamanda Batı'da ortaya çıkmıştır. Raymond Aron, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çev.:Korkmaz Alemdar, Ankara, 1986, s.372.

⁴⁷ Colin McEvedy, **Modern çağ Tarih Atlası 1483'ten 1815'e Avrupa**, Çev.:A.Anadol, İstanbul, 2003, s.1.

⁴⁸ Lee, **age.**, s.131, 135, 139.

insanlar için ayırıcı değil, fakat bağlayıcı ve birleştirici bir unsur oluyordu. Ticaret ve seyahat geniş ölçüde artıyor ve önem kazanıyordu. Ortaçağ kilisesinin koymuş olduğu faiz yasağı yerine şimdi nakit paranın kazanç kabiliyeti, modern banka, kredi ve spekülasyon kaim oluyordu.⁴⁹ Portekiz krallığı Afrika'nın güneyinden dolaşıp Goa, Aden, Hürmüz Boğazı ve Doğu Afrika'da sürekli ticaret istasyonları kurdu. Buradan Malaka yarımadası, Çin'in limanları ve Yeni Gine'ye kadar uzandılar. Böylece ateşli silahlar ve deniz gücüyle desteklenen ilk sömürge imparatorluğu kuruldu. Baharat gibi Doğu kökenli mallar, düşük maliyetle Avrupa'ya getirildi. Eski ticaret yoluna göre beş kat daha ucuzdu. 1492'de Amerika kıtasının keşfiyle İspanya da deniz aşırı imparatorluk kurdu. Kilise ise yeni bir haçlı ruhu ile hristiyanlığı yaymak⁵⁰ için hemen misyonerler gönderdi ve sömürgeciliği destekledi. Altın ve gümüş hırsı sonucu Aztek ve İnka uygarlıkları tümüyle yok edildi. Bu uygarlıkların altın ve gümüşten yapılmış heykel ve süs eşyaları paraya dönüştürüldü. Yerlilerin zorla ve ölesiye çalıştırmaları dışında Afrika'dan sayıları 100 bini bulan zenci köle getirildi. İngiltere, Fransa ve Hollanda ise iç sorunlarını ve din savaşları badiresini atlattıktan sonra İspanya ve Portekiz'in sömürgelerine yerleştiler.⁵¹ Avrupalılar yeni topraklara geleceğin hükümdarı, maceraperest ve tüccar olarak gitmişlerdi. Ekonomik kazanç elde etmek ve siyasi güç uygulamak istiyorlardı. Onlara göre yerliler barbarıydı. Yaratılıştan kölelik için belirlenmişlerdi. Önce boyunduruk altına alınmaları, sonra da ehilleştirilmeleri gerekiyordu.⁵²

Ülkenin önemli miktarda toprağının belirli bir hizmet yükümlülüğü, özellikle askeri hizmet karşılığı belirli şartlar dâhilinde fief olarak feodal beylere tevcih edilmesidir. Sistem, malikâne temeli üzerine kurulmuş olup hiyerarşik düzen içinde yer alan feodal beyler ve toprağa bağımlı serflerden oluşan halkın başlıca ekonomik uğraşısı tarım olan düzendir. Feodal beyler, serfler üzerinde kolluk, yasama, yargı ve vergilendirme yetkilerine sahiptir.⁵³ Tarım ürünleri artınca zenginleşen köylüden alınan vergilerle güçlü bir ordu kuruldu. Bunun en tipik örneği zırhlı süvari olan şövalyedir. Avrupa'yı birbirine katan step istilaları şövalyeler sayesinde çok azaldı. Üzeninin bulunmasıyla atın üzerinde çok daha rahat oturan şövalye, ellerini savaşmak için daha etkili kullanmaya başlamıştır. Böylece dönemin Avrupası'na damgasını vuran şövalyelik feodalizmin temelini oluşturmuştur. Feodalizm; örgütlenmiş devletin bulunmadığı yerel düzeyde bir çeşit hükümet görevini yürütürdü. Lord, vassalı koruyacak vassal da toprağı işleyecekti. Feodal sistem Avrupa'da hızla yayıldı ve gelecek yüzyılların güçlü merkezi devletlerin çıkış noktası oldu. 987'de Fransa'da Lordlar arasında bir kral seçerek onun vassalları oldular. 911'de Almanya'da kral seçildi ve 962'de imparator oldu. Böylece Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ortaya çıktı. İngiltere'de ise 1066'da Normanlar bir krallık kurdular.⁵⁴ Güçlü merkezi krallıklar sayesinde Avrupa toprak büyüklüğü açısından gelişmeye başladı.

⁴⁹ Bekir S. Baykal, **Yeni Zamanda Avrupa Tarihi**, II.C., I.Kitap, Ankara, 1988, s.5.

⁵⁰ Avrupa'nın doğuşu kıtanın tamamına Hristiyanlığın yayılmasından sonradır ve bu coğrafyayı kültürel ve kimlik olarak bir şemsiye altında tutan da Hristiyanlık kültürü olmuştur. Zamanla birçok mezhep ortaya çıksa da bu mezhepleri bir arada tutan ortak menfaatler vardır. Böyle bir farklılık zaaf değil zenginliktir. Önemli olan bu zenginliğin işletilmesidir. Batı bu zenginliği işleyerek büyük bir hamle yapmıştır. Muammer Gül, **Ortaçağ Avrupa Tarihi**, İstanbul, 2009, s.11, 13.

⁵¹ Sander, **age.**, s.90.

⁵² Ulrich Im Hof, **Avrupa'da Aydınlanma**, Çev.:Ş. Sunar, İstanbul, 2004, s.190.

⁵³ Halil Cin-Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Adana, 2000, s.5-6.

⁵⁴ Sander, **age.**, 73-74. İngiliz hikayesi 4 başlık altında incelenebilir: ticari tarımın büyümesi, endüstrilerin yayılması, iç ve dış ticaretin genişlemesi ve bir imparatorluk inşa edilmesi. Heaton, **age.**, s.275.

Ticaretin Doğuşu ve Kent Yaşamı

10. ve 12.asırlarda Avrupa’da kentlerin doğuşu dünya tarihinde ciddi bir dönüm noktasını oluşturmuştu. Kentlerdeki hareketlilik, buralara gezginci tüccar ve serbest meslek sahiplerinin yerleşmesi ile başlamıştı.⁵⁵ Weber’e göre; kentlerin en önemli özelliği, insanlarda hemşehrilik ve nesebi duygularına göre davranmayı değil, birleşik bir toplumsal ve yasal topluluk olarak uyum içinde hareket edebilme yeteneğini geliştirmeleridir.⁵⁶ Weber’e göre; Batı dışında hiçbir yerde, “Bölünmez bir topluluk anlamında kentler.” oluşmamıştı.⁵⁷ 14. ve 15.asırların en çarpıcı olaylarından birisi Avrupa’nın değişik yerlerinde her biri kendi komisyoncu, muhabir ve uzantılarıyla hızla büyüyen ticari şirketlerin varlığıdır.⁵⁸ Yerel güvenliğin sağlanmasıyla korsan gemileri ticaret gemisi, haydutlar da tüccar oldu. Bu tüccarlar Batı ve Kuzey Avrupa kentlerini kurdu, Lord’a yıllık para verilerek kişisel özgürlüğünü sağlayan köylülerin sayısı artınca serflik kurumu ortadan kalktı. Ticaret ve kentleşme, tarım ve endüstri devrimlerine ulaştıran bir basamak taşıdır. Mesela, İtalya’da ticaretin canlanmasıyla kentler, lortlarına karşı bağımsızlıklarını kazanma yarışı içine girdiler. Kentler önce yargı haklarını kazandılar, sonra da kent yönetimini kurdular.⁵⁹ Ortaçağ’da madeni para dışında zenginliği biriktirmenin yolu yoktu; onsu ne büyük ticaret gelişebilir ne büyük sanayi finanse edilebilir ne de yatırım mümkün olabilirdi. Öte yandan keşifler sonucu değerli madenlerin artışıyla fiyatların yükselmesi imalatı hareketlendirmiş, tüccar ve girişimciyi ilk kez bu denli teşvik etmişti. Takas sistemi çeşitli aşamalardan geçerek yerini altın ve gümüşün hem normal değer ölçüleri hem de tek değiş tokuş aracı olduğu modern para ekonomisine bıraktı. Artık altın ve gümüş para biçiminde saklanabiliyordu, böylelikle büyük servetlerin oluşturulmasında ilk adım atılmış oldu. İlk büyük servetler krallar, soylular ve devlet memurları tarafından biriktirildi. Nitekim savaşlar ve yağmalarla lortların kasaları doluyordu.⁶⁰ Bu zenginlik sömürgelerdeki kaynaklar sayesinde oluşuyordu.

Batılı uluslar arasında Fransızlar ilk ilerlemeyi, Yavuz’un 1517’de Memlük kapitülasyonlarını yenilemesinden sonra Suriye ve Mısır’da sağladı. Fransızlara verilen ilk resmi Osmanlı kapitülasyonunun yılı 1569’dur. O günden sonra diğer Batılı ülkeler Fransız bayrağı altında gemi yüzdürmek ve ticaret yapmak zorunda kaldı. 17. yüzyılın başında Doğu Akdeniz’deki Fransız ticaretinin hacmi 30 Fransız livresine ulaştı ki bu o zamanın Fransa ticaretinin yarısını meydana getiriyordu. Daha sonra İngiliz ve Hollandalılar Habsburglara karşı Fransa’dan daha da güçlü rakipler olduklarını kanıtladıkları zaman, Osmanlılar bu uluslara da kapitülasyonları ihvan ederek yardımcı olmakta tereddüt etmedi; İngilizlere 1580’de ve Hollandalılara 1612’de bu imtiyazı tanıdı. 1642 ve 1660 arasındaki iç savaş dönemi dışında 17. yüzyılda İngilizler, Doğu Akdeniz ticaretinde öncüydu. O çağa ait bir kaynağa göre ana ihracat ürünü olan İngiliz tekstili için Doğu Akdeniz pazarı üçte bir oranında genişledi ve bütün İngiliz üreticilerin dörtte biri Doğu Akdeniz’e ihracat yapıyordu. W.

⁵⁵ Fernand Braudel, **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm**, Çev.:Mustafa Özel, İstanbul, 1991, s.166-167.

⁵⁶ Bryan Turner, **Max Weber ve İslam**, Çev.:Y. Aktay, Ankara, 1991, s.135.

⁵⁷ Rosenberg, Nathan ve L. E. Birdzell, **Batı Nasıl Zengin Oldu**, Çev.:Erdal Güven, İstanbul, 1992, s.78.

⁵⁸ Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev.:Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2005, s.236.

⁵⁹ A.Mesud Küçükkalay, **Coğrafi Keşifler Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti**, Konya, 2001, s.35-36.

⁶⁰ Preserved Smith, **Rönesans ve Reform Çağı**, İstanbul, 2001, s.74-75.

Sombart'ın kaydettiği gibi, Batı ekonomik yayılması için Doğu Akdeniz ticaretinin önemini kavramadan Batı kapitalizminin yükselişini anlamak mümkün değildir.⁶¹

1528-78 döneminde Osmanlılar, Avrupa'da son derece aktif bir diplomasi izleyerek, Fransa, Macaristan ve Hollanda'da Kalvenciler ile İspanya'da Moriskoların yanı sıra, Fransa ve İngiltere'nin yükselen ulusal monarşileri de dâhil olmak üzere, Papalığa ve Habsburglara karşı olan bütün güçlere omuz verdiler. Bu güçlerle eşzamanlı askeri harekâta girişmenin yanı sıra Osmanlılar, dost ülkelere 1569'da Fransa'ya, 1580'de İngiltere'ye, 1612'de Hollanda'ya ticari imtiyazlar tanıdılar. Uzun vadede bu ticari haklar, Osmanlı destekli batı ekonomilerine güçlü bir ivme kazandırdı. Osmanlı gerilemesinin⁶², Avrupa askeri teknolojisinden olduğu kadar, Batı Avrupa'nın modern ekonomik sisteminden de kaynaklandığını kaydetmeliyiz. Osmanlı ekonomisinin ve para sisteminin 1600'lü yıllarda uğradığı çöküntünün ardında, bu sırada Doğu Akdeniz'de Venediklilerin yerini alan Batı ülkelerinin saldırgan merkantilist ekonomileri yatıyordu.⁶³ Weber, en önde gelen prütten düşünür olarak kabul ettiği Benjamin Franklin'den bahseder: “Unutma ki vakit nakittir... kredi paradır... paranın doğurgan tabiatı vardır... iyi bir ödeyici, herkesin cüzdanının efendisidir.” Ahlâki yaklaşım yararcılığa dönüktür. Şerefli olmak yararlıdır, çünkü kredi sağlar; dakiklik, çalışkanlık, ölçülülük, bunlar bu yüzden erdemdir.⁶⁴ Osmanlı gözlemcisi Ömer Talip (1625) şöyle demiştir: “Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı öğrendiler; gemileri her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar. Eskiden Hindistan, İndus ve Çin malları Süveyş'e gelir ve Müslümanlar tarafından bütün dünyaya dağıtıldı. Fakat şimdi bu mallar Portekiz, Felemenk ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a taşınıyor ve oradan bütün dünyaya dağıtılıyor. Kendilerinin ihtiyaç duydukları şeyleri İstanbul'a diğer İslam ülkelerine getiriyorlar ve fiyatların beş katına satıp para kazanıyorlar. Osmanlı Devleti Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi halde çok geçmeden Avrupalılar İslam ülkelerine hükmedecekler.”⁶⁵ Ortaçağ'da kentlerin gelişimi, pazarların ve ticari ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Ticaretin gelişmesi zenginliği; zenginlik, kent hayatını iyileştirerek cazipleştirmiş; hayat şartlarının iyileşmesi ise kent nüfusunu arttırmıştır.⁶⁶ Yeni kentli sınıfının ortaya çıkmasıyla, yönetim tipinde, üretim ve bölüşüm ilişkilerinde, toplumsal ilişkilerde ve ekonomik-sosyal hayatın tüm yönlerinde ciddi değişimler gerçekleşmiş ve Sanayi Toplumu'nun temeli atılmıştı.⁶⁷

⁶¹ Halil İnalçık, “Modern Avrupa'nın Gelişmesinde Türk Etkisi”, **Osmanlı ve Dünya**, (Haz.:Kemal Karpat), İstanbul, 2004, s.86-87.

⁶² Malcolm Yapp, Avrupa'nın hasta adamı tezinde cisimleşen gerileme kavramının tarihsel bir kurgu, İslam'a karşı önyargılı Batılı tarihçiler, yazarlar ve diplomatlar tarafından savunulan oryantalist bir fantezi olduğunu ileri sürmüştür. Yapp, 19. ve 20.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme süreci yaşayan bir imparatorluk olmaktan çok, etkin bir reform süreci yaşayan, ordusunu yenileme yeteneğine sahip, kurumlarını yeniden düzenleyen ve bölgesinin önemli bir bölümünde otoritesini kabul ettiren bir devlet olarak tanımlanabileceğini savunmaktadır. Yazara göre sorulması gereken asıl soru, Osmanlı'nın sonunda neden çöktüğü değil; nasıl olup da o kadar uzun süre ayakta kalabildiğidir. A.L. Macfie, **Osmanlı'nın Son Yılları 1908-1923**, Çev.:D.Acar-F.Soyal, İstanbul, 2003, s.20-21.

⁶³ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çev.:H.Berktaş, İstanbul, 2004, s.57.

⁶⁴ Werner Sombart, **The Quintessence of Capitalism**, Howard Fertig, New York, 1967, s.29. Weber, **General Economic History**, s.41-43.

⁶⁵ Şirin, **age.**, s.99.

⁶⁶ Rosenberg&Birdzell, **age.**, s.99-101.

⁶⁷ Bünyamin Duran, **İktisat Tarihi Ders Notları**, Bilecik, 1993, s.41.

Nüfus Artışı

1300'den sonraki iki yüz yıl boyunca, veba salgımları ara ara Avrupa ile Asya arasındaki bağlantıyı kopardı; Moğol İmparatorluğunun parçalanması, karadaki ticaret yollarında ürkütücü engeller oluşmasına yol açtı: Çin, önceden genişletmekte olduğu deniz ticaretinden çekildi; Atlas Okyanusundaki güçlerin yelkenli gemileri, daha önce Akdeniz'de egemenlik kurmuş olan kadırgaları sıkıştırarak duruma geldi; Avrupalılar, Asya'dan gelen barutu kullanmaya başladılar; ayrıca 1453'te Osmanlıların İstanbul'u ele geçirmesi, Müslüman Osmanlı ülkesi ile Ortodoks Rusya arasındaki sevgi-nefret ilişkisini pekiştirirken, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki yüzleşmeyi de tanımlıyordu. Bütün bu değişimler sonucunda Avrupa, daha önce hiç olmadığı kadar özerk bir birim haline geldi. Avrupa ile bu dev yapı içindeki bitişik bölgelerin, vebanın yol açtığı demografik faciadan sonra toparlanması bir yüzyıldan daha uzun bir zaman aldı. Nüfus artışı, 10-13.yüzyıllar arasında hızlanarak açığı kapatmış, sonra 14. yüzyılda yan yarıya gerilemiş ve ancak 16.yüzyılda yeniden ivme kazanabilmişti. Kısa süre içinde bütün Avrasya sistemi yeniden büyümeye başladı. O zamandan sonra da Avrupa, dünyanın kalan bölümüyle ilişkisinde daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir konuma geldi; Roma imparatorluğu zamanında olduğundan bile daha önemli bir konumdaydı artık.⁶⁸ 1600'lerden sonra vebanın ortadan kayboluşu ile Avrupa nüfusu artmaya başladı. 18.asırdan itibaren birçok Avrupa ülkesinde nüfus artışı hızlandı. Her ülkenin ayrı bir ivme ile yükselen nüfus eğrisi olsa da, genelde bir nüfus patlaması yaşanıyordu. Bunun nedeni doğum oranının artışı ve ölüm oranının azalışıydı. İspanya dâhil Güney Avrupa'daki tüm ülkeler, artan nüfuslarını kendi başlarına besleyemez hale geldiler ve başka tahıl kaynaklarına bağımlı kalmaya başladılar. Hollanda, Avrupa'nın verimli topraklarından Akdeniz'in muhtaç ülkelerine taşınan tahılların dağıtımında aracı olarak hareket ederek, Avrupa'nın en büyük ticari güçlerinden biri oldu. Avrupa ülkelerinin nüfusu arttıkça ticari, siyasi ve askeri gücü de arttı. Kaynaklarını kullanıma açıp tüketmeye başladıklarında ise işgücünün yetersiz olduğunu gördüler ve Batı Afrika'dan zenciler getirdiler. Özellikle İngiltere tarafından yürütülen köle ticareti büyük bir kitlesel değişikliğe yol açtı. 19.asra kadar 30 ile 40 milyon arasında insan ülkelerinden kopartılarak köle olarak çalışmaya zorlandı. Ayrıca kâşifler, Amerika kıtasının yerlilerine çiçek, kızamık, grip, tifo gibi enfeksiyonları bulaştırarak büyük çapta ölümlerin sorumlusu oldular. Mesela İspanyol fetihleri sırasında yerliler 100 milyonluk bir nüfusa sahipken, fetihten 100 yıl sonra yerli nüfus %95 azalmıştı.⁶⁹ Weber'e göre, Batı'da nüfus 18.asrın başından 19.asrın sonlarına kadar çok hızlı artmıştır. Nitekim Çin nüfusu da aynı dönemde 60-70 milyondan 400 milyona çıkmıştı. Buna rağmen Çin'de kapitalizm gelişeceği yerde gerilemiştir. Az nüfus, yetersiz işgücü demek olduğundan gelişmeyi sınırlandıran bir faktör olabilir ancak, hiç bir zaman nüfus artışı tek başına endüstrileşmeyi ve iktisadi gelişmeyi belirleyemez.⁷⁰

Yeni Düşünceler

Sombart'a göre kapitalist ruhun ilham aldığı kaynaklardan biri felsefe'dir. "İyi olursan başarılı olursun" öğretilerin özüdür. İyi olmak ise tutumlu olmaktır. Yine "Tembellik bütün kötülüklerin kaynağıdır. En büyük servet tasarruftan gelir." gibi temel düsturlar felsefenin ana

⁶⁸ Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler*, Çev.:Özden Arıkan, İstanbul, Tarihsiz, s.45.

⁶⁹ Lee, *age.*, s.96-99.

⁷⁰ Weber, *General Economic History*, s.352.

temalarıdır.⁷¹ Aydınlanma dönemin yaratıcıları kent halkı olan tüccarlardır. Zenginliklerini sanat ve endüstri yeniliklerine yatırdılar. Anlayışları şöyledir: Yeryüzü ilgi çekici ve araştırmaya değer bir yerdir. İnsan güçlüdür ve bu gücüyle büyük başarılar elde edebilir. İnsanın sürekli faal olması onurlu bir iştir ve gerçek güzeldir. Rönesans, bir bakıma insanın kendisini ve çevresini yeni bir algılama ve kavrama biçimidir.⁷² Bu büyük uyanış; heykeltıraşlıktan mimariye, resimden müziğe, edebiyattan doğa bilimlerine kadar tüm faaliyetlerde kendini gösterdi.⁷³ Daha Dante zamanında (1265-1321) Papalık, servetinin fazlalığından dolayı ahlaki çöküntüye düşmüştü. Dante, insanlığı selamete götürmek için imparatorluğu kuvvetlendirmek ve Papalığı da ilkçağlardaki gerçek din esaslarına göre arındırmak gerektiği kanaatini açıklamıştı; fakat Hıristiyan dünyasına yeni bir nizam vermek hususundaki fikirler maziye karışmış, yeni kuvvetler, fikirler ve insanlar meydana çıkmıştı. İlim ve kültür de Papalık'tan çıkarak laiklerin eline geçmiş, ticaret ve sanayi sayesinde zenginleşen şehirli tabaka, sanat ve edebiyatı himayesine almış, Chaucer, Froissart ve Boccaccio'lar devri açılmıştır.⁷⁴ Avrupa insanının dini düşüncelerinde ortaya çıkan değişiklikler Batı'nın üstünlüğünün temel nedenlerinden biri olmuştur. Güç ve mülk sahibi kiliseye halkın inancı sarsılmıştı. Prenslar ise, imparatorla işbirliği yapan kiliseye karşıydı. Halk ise güçlünün kötülüğüne karşı çıkacak dürüst bir kilise istiyordu. Ayrıca kilise içinde de reform isteyen din adamları vardı. Monarklar, kilisenin mülküne el koymak ve ulusal kiliselerini kurmak istiyorlardı. Hz.İsa'nın ilk öğretisine dönüş ya da İncil'in doğrudan yorumlanması talepleri vardı. Reform hareketleri sonucu Papalık, devletten ayrı dinsel bir örgüt olmuş, Laikliğe ve modern bilime giden kapı açılmıştır.⁷⁵ Protestanlık, bu dünyayı Katoliklerden çok daha fazla önemseyen etik değerleriyle Kapitalist Devrim ile uyum içindeydi. Bekârlık, inziva, nefsi köreltme, dua gibi eski manastır idealleri, yeniliklerin etkisiyle zayıfladı. Böylelikle insanlar yaşadığımız hayatın, evliliğin, çocukların, gündelik işleri, başarının ve zenginliğin etik değerler olabileceğinin farkına vardılar. Allah'a hizmet etmenin en iyi yolunun çalışma olduğu telkin ediliyordu. Luther, saban süren bir çiftçinin ya da ortalığı süpüren hizmetçinin dua eden keşişten daha büyük bir ibadette bulunduğunu söylüyordu.⁷⁶ Weber, Batı'nın ortaçağ geri kalmışlığından kurtularak ilerlemesinin temel itici gücünü, "Protestan ahlaki" ile "kapitalizmin ruhu" arasındaki ilişki ile açıklıyordu.⁷⁷ Ancak önemli ticaret merkezlerinin denetlenmesi ve sömürmek için yeni kolonilerin oluşması, bütün zenginliğin Batı'ya akmasına yol açar. Batının kalkınmasında itici rol oynayan temel faktörlerin başında, dünya egemenliğini ele geçirerek kurduğu bu sömürü mekanizmasının büyük bir payı bulunmaktadır.

Kentteki eğitim hayatında, okuma yazma oranındaki artış ve yeni kitapların basılmasıyla birlikte entelektüeller sınıfı ortaya çıkmıştır. Bunların ticaret ve endüstriye bağlı atılımla işbölümü karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra kentlerde üniversitelerin kurulması hem yaşam tarzını değiştirmiş hem de insanların düşünsel hayatında da değişimler

⁷¹ Werner Sombart, "Kapitalizmin Mânevî Kaynakları: Felsefe ve Din", **Kapitalizm ve Din**, (Haz.:M. ÖZEL), İstanbul, 1993, s.73-79.

⁷² Osmanlı, Rönesans İtalyası'nın Levant ticaretini engellememiştir. Türklerin; Ceneviz, Venedik ve Floransa'ya verdiği ticari imtiyazlar; bunların Levant ile ticaretlerini sürdürmelerini garanti altına almış ve Rönesans İtalyası'nın ekonomik refahına katkıda bulunmuştur. İnalçık, "Türkiye ve Avrupa Dün ve Bugün", s.18.

⁷³ Sander, **age.**, s.81-82.

⁷⁴ Baştav, **agm.**, s.102.

⁷⁵ Sander, **age.**, s.83-84.

⁷⁶ Smith, **age.**, s.289.

⁷⁷ Weber, **Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu**, s.65.

yaratmıştır.⁷⁸ 16.asırda reform, ulusların kendi içindeki din savaşlarına neden oldu, sonra 17.asırda devletler, dinsel bir düşmanlıktan kaynaklanan 30 Yıl savaşlarına tutuştular. Ama kısa bir süre sonra devlet çıkarı, din çıkarlarının önüne geçti. Hanedanların çıkarları, ekonomilerin çıkarları, sömürgeleri paylaşma mücadeleleri, ucu Amerika'lara dek uzanan devletlerarası savaşların ardı arkası kesilmeyecek bir biçimde başlamasına yol açtı.⁷⁹ Tarihçiler bugün, Doğu'dan gelen Osmanlı tehdidi sayesinde Almanya'da Protestanların, imparatorun önemli tavizler koparttıkları gerçeğinin altını çizmektedirler. Diğer yandan Osmanlılar da tüm Avrupa'da sistemli olarak Protestanları ve Kalvinistler'i⁸⁰ desteklemiştir.⁸¹

İslam Dünyasının Etkisi

Batı toplumlarının gelişmesine karşı Müslüman toplumların kalkınamayıpının kaynağı nedir? Bu tarihsel bir sorudur ve bu soru yıllardır müslüman yöneticiler ve aydınlar tarafından çok geniş bir şekilde ele alınmıştır. Tarihçi Marshall Hodgson, İslam medeniyetinin Batı medeniyetinin kardeşi olduğunu ileri sürer. Kökleri, Batı Asya imparatorluğunun müphem mirasıyla kesişen, aynı temel Farisi-Semitik dini ve kültürel temellere dayanmaktadır. İslam, Batı'nın kendisini tanımladığı büyük ölçüde daha zengin ve daha başarılı ötekidir. İslam medeniyetinin araştırılması Avrupa tarihinin yeniden ele alınmasını ve değerlendirilmesini davet eder. İslam medeniyeti iki asırlık bir çöküş ve Moğol boyunduruğu altında kültürel keşmekeşe tahammül ederken, Avrupa, modernliğin doğumuna sebebiyet verecek bir dizi dönüşüm geçirmekteydi. Hodgson, Batı'nın yükselişini anlamak için öncelikle bu paralel tarihin anlamını kavramak gerektiği hususunda bizi uyarmaktadır. Tarihçilerce genellikle Batılılaşma ile karıştırılan modernlik O'na göre küresel bir süreçti. Batı olmamış olsaydı, yükseliş ya Çin'de ya da İslam Dünyası'nda olacaktı.⁸²

İslam ordularının güneyden İspanya'ya varan akınları ve Haçlı Seferleri sonucundaki etkileşimler, batılı insanın üretim-tüketim ve yaşam tarzında yenilikler ortaya çıkarmıştır. Müslümanlar, İspanya ve Sicilya'yı Roma'nın yaptığından daha fazla geliştirip yeni tarım yöntemleri getirmişlerdir. Üzüm, zeytin ve tahıla ek olarak pirinç, şeker kamışı, pamuk, portakal, ipek böceği için dut ağacı, şeftali, limon, gül, çilek, patlıcan ve ıspanak yetiştirmeye başlamışlardır. Endüstri, göç eden doğulu zanaatkarlar tarafından ivme kazanmıştır. Kurtuba'da kâğıt, halı, şal ve ince deri yapılmaktadır. Toledo, kılıç ve zırh imalat merkezidir. Maden yatakları işlenmiş, gümüş madenleri yeniden açılmıştır. Entelektüel hayat diğer İslam şehirlerinden ilham almıştır. 10.asırda Kurtuba'da 70 Halk Kütüphanesi ve 900 hamam bulunmaktadır. Palermo, Ortaçağ Avrupası'nın en büyük kentlerinden olmuştur. Tüm bunlar o güne değin Avrupa'nın görmediği şeylerdi aslında. Haçlı seferleri sonucunda Batılı insanın bazı kazanımlarla ülkesine döndüğü bilinmektedir. Halı sermeyi, iç çamaşır giymeyi, ipekli, pamuklu ve yünlü dokumaları, baharat ve zengin yemek çeşitleri gibi görmediği bazı malları tüketmeyi öğrenmiştir.⁸³ Böylelikle Avrupa kültürel alanda büyük atılım gerçekleştirmiştir. Avrupa bu kültür merkezlerinden etkilenmesine rağmen hiçbirini bir bütün olarak almamıştır. Yani İslam kültürünü almış, ama Müslüman olmamıştır. Ancak doğu-batı kültürünün sentezini

⁷⁸ Jacques Le Goff, **Ortaçağda Entelektüeller**, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul, 2006, s.24.

⁷⁹ Morin, **age.**, s.49.

⁸⁰ Osmanlı'da devlet adamları devletin menfaatini her şeyin üstünde tutarken, İslamı temsil eden ulema, Batı ile yakınlaşmaya karşı çıktı. Bugün Türk dış politikasında pratik zaruretleri göz önünde tutan bürokratik yaklaşımın tarihi kökenleri oradadır. İnalçık, "Türkiye ve Avrupa Dün ve Bugün", s.12.

⁸¹ Halil İnalçık, **Doğu Batı Makaleler I**, Ankara, 2005, s.216-219.

⁸² Marshal, G.S.Hodgson, **Dünya Tarihinde İslam**, İstanbul, 1997, s.19-24.

⁸³ Küçükkalay, **age.**, s.31-32.

yapmışlardır.⁸⁴ Müslüman tarzlarının taklit adaptasyonunun en yüksek düzeye vardığı ve oradan da bütün Avrupa'ya yayıldığı yer İspanya idi. Yunanca kitapları asıllarından öğrenmek için hiçbir çaba sarf etmeyen Batılılar, Arapça yazılmış kitapları araştırmaya ikna eden şey İslam eğitiminin muazzam düzeyde bir saygınlığa sahip olmasıdır. Bunların en önemlileri teknik alanda Arapça ve Farsçadan yapılan tercümelelerdir. Zanaatlar, üretim metotları, ticari örgütlenme metotları, siyasi metotlar, zirai beceriler. Özellikle Ortaçağda teknik bakımdan Müslümanlar, Batı'nın çoğundan daha ileriydi. Özellikle, matematik, astronomi, tıp ve kimyada Batılılar, açıkça Arapça kitaplara olan borçlarını itiraf etmişlerdir. Batılılar Ortaçağ boyunca bu konulardaki eserlerden tercümeleler yapmışlardır. İbn-i Sina, el-Razi gibi. Biz hala birçok yıldızın Arapça isimlerini kullanmaktayız. Tercümelerin en önemli sonucu, Batı düşüncesini daha yüksek düzeyde bir incelmışlik derecesine yükseltmek olmuştur. Batı'nın kültürel ve iktisadi boşluğu doldurması Müslümanların iç zayıflığından kaynaklanıyordu.⁸⁵

Batı Karşısında Osmanlı Devleti'nin Durumu

17.yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rus devletinin doğuşu, kuvvetler dengesini Osmanlı aleyhine bozdu ve İmparatorluğu dengeyi düzeltme çare ve yollarını aramaya zorladı. Batı'nın kudreti arttığı sırada Osmanlı idare sistemi, özellikle ordusu, bozulmaya başladı. Artık rastgele devşirilen yeniçeriler eski sıkı disiplinden ayrılmışlar, devlet için mali bir yük, padişahın tahtı için de devamlı bir tehlike halini almışlardı. İşte bu şartlar altında Osmanlı İmparatorluğu reformların ilham kaynağı olarak Batı'ya döndü, o Batı ki, kendisiyle Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler arasında ortak hiçbir şey bulunmadığı kanısındaydı.⁸⁶ Osmanlılar artık uluslararası politikada ve bölgesel tartışmalarda aktif bir faktör olmadığı için incelenmesi gerekir. İlk gerekçe, Osmanlı Devleti'nin Avrupa toplum ve tarihiyle dirsek temasıdır. Avrupa'da 15. ve 16.asırlardaki yaygın toplumsal ve ekonomik dönüşüm ile Osmanlılardaki arazi organizasyonu, yüksek oranda şehirleşme, üretim artışı ve ticarî malların pazarlanmasındaki artış, loncaların gelişmesi ve iç ve dış ticarete yaşanan müteakbil değişim arasında ilişki bulunmaktadır.⁸⁷

Osmanlılar, gayet güçlü ve halkın yararını gözeten bir idari sistem kurmuşlardı.⁸⁸ Bilindiği üzere, şartlar değişmedikçe, ortaya yeni şeylerin çıkması için bir sebep yoktur. Dolayısıyla, Osmanlı toplum ve devlet düzeni de, bu idari gelenek sayesinde Batı'daki büyük dönüşümün dayatmasının olmadığı dönemlerde, toplumu derinden etkileyen bir probleme neden olmaksızın hayatini devam ettirdi. Bunun yanında, önceki yıllarda yaratmış olduğu sağlam imaj ve güçlü görüntüden dolayı, 17.yüzyılın sonlarından itibaren Batı karşısında alınmaya başlanan başarısız sonuçlar neticesinde devletin içine düştüğü zaafılar ve toplumun iç yapısındaki gerilik, uzun süre göze batmadı. Nitekim Stanford Shaw'un da belirttiği gibi,

⁸⁴ Gül, *age.*, s.12.

⁸⁵ Hodgson, *age.*, s.97-102.

⁸⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s.31.

⁸⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı ve Dünya*, İstanbul, 2004, s.23.

⁸⁸ Elçi Hans Löwenklaw; Türklerin niçin kısa sürede dünyanın birçok ülkesini egemenlikleri altına aldıklarını izah eder: "*Başarılarının nedeni birlik içinde olmalarıdır. Birlik içinde olmaları buna karşın dünyanın bölünmüş olması, Türklerin diğer ülkelere egemen olmalarını kolaylaştırmıştır. Birlik içinde olduklarını vurgulamak ve kendi aralarında barışı güçlendirmek için kendilerini Müslüman olarak adlandırır ve Tanrı'dan diğer halkların bölünmelerini dilerler. Bunun dışında çoğu askeri başarıları Türklerin cesaretini ve özgüvenlerini artırmıştır, imparatorluklarını genişletmek için her türlü fırsatı kollar ve değerlendirirler.*" Löwenklaw; Türklerin tek amaçlarının yayılmak ve dünyayı yönetmek olduğunu vurgular. Onur Bilge Kula, "Avrupa'da Türk Tarih Yazımı Sürecinde Hans Löwenklaw ve Türk İmgesi", *Tarih ve Milliyetçilik I.Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri*, Mersin, 1997, s.62.

Avrupalılar bile Osmanlı Devleti'nin iç bünyesindeki zaafı yaklaşık 18.yüzyıla kadar fark edememişlerdi. Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğunu ifade etmiş olduğumuz güçlü idari sistem, gerek içten gerekse dıştan yapılan bazı müdahale ve zorlamalarla sıkıntıya düşmeye ve açıklar vermeye başlamıştı. Nitekim coğrafi keşifler neticesinde, Osmanlı ülkelerinden geçen Doğu-Batı ticaret güzergâhının değişmesinin meydana getirdiği iktisadi kayıplar; Amerika'dan Avrupa'ya, oradan da Osmanlı ülkesine akın eden değerli madenlerin piyasalarda ve maliyede meydana getirdiği enflasyonist ve olumsuz etkiler; 1683'ten itibaren üst üste gelen mağlubiyetler; tımar sisteminin bozularak köylünün topraktan ayrılmaya başlaması sonucu mali ve askeri düzenin aksaması; bütün bunların neticesinde taşrada bazı muhalif güçlerin teşkilatlanacak ve merkeze kafa tutacak bir zemin bulmaları ve ayan adı verilen bu mahalli güçlerin söz konusu ortamdan yararlanarak asker kaçakları, çift bozan, sekban vs. gayri memnun kitleleri kapılarına kabul ederek sisteme karşı güçlü bir muhalefet grubu haline gelmeleri, sistemi zaafa uğratan gelişmelerin ilk anda sayılabilecek olanlarıydı. Ya da, tersinden bir ifade ile zahirde sistemi tıkayan bu olumsuz atmosfer, sistemde meydana gelen bazı zaafı sonucunu oluşturmuştu.⁸⁹ Son iki asırda Türkler, Batı'nın kuvvetli tesiri altında kalmışlardır. Çağdaşlaşma olarak da adlandırılan bu olay önce askeri müesseselerin batılılaşma şeklinde başlamış, daha sonra mülki teşkilat ve kuruluşlara yayılmıştır.⁹⁰ Amerika Kıtası'nın keşfiyle dünya ekonomisi nakdi mübadelenin yoğunlaşmasına doğru önemli bir gelişme göstermiştir. Piyasaya yönelen kıymetli madenler özellikle gümüş, satın alma gücünü destekleyerek talebi yükseltiyor ve böylece fiyatlarda bir kıpırdanmaya yol açıyordu. Batının yükselen satın alma gücü ile fiyatların yükselme eğilimi nakit sağlamada önemli darboğazlarla karşılaşan ve fiyat yapılarındaki farklılıktan dolayı piyasadaki altın ve gümüşü Mısır'a ve doğuya kaptıran Osmanlı ülkesinde daha şiddetli bir para darlığı yaratmıştır. Bu darlık 1683'den sonra mali baskıların şiddetlenmesi ile ekonomideki nakdileşmeye doğru olan eğilimi güçlendirmiştir. 1500 ile 1800 arasında Osmanlı para sistemi genel üç temel olumsuz etki ile karşı karşıya kalmıştır. İlki fiyat devrimi döneminde Osmanlı'da da fiyatların bir artış trendi içerisinde bulunmasıdır. İkincisi XVIII. yüzyılın ortalarındaki para darlığıdır. Üçüncüsü ise Avrupa'daki mal fiyatlarının Osmanlıya göre daha yüksek fiyatlara sahip olmasıdır. Bunların normal olarak bazı sonuçlarının bulunması da tabiidir, ilki ülke içinde bir fiyat artışına (enflasyon) yol açarken, ikincisi para azlığına ve bazı paralar arasındaki oranın bozulmasına ve muamele hacminin düşerek depresyon oluşmasına neden oluyordu. Üçüncüsü ise, batıdaki yüksek fiyatlar nedeniyle batıya doğru hammadde kaçakçılığına yol açmaktaydı. Avrupa'daki maden miktarındaki artışın ve bunun da Osmanlı sınırına ulaşmasının genellikle Osmanlı'da fiyatları artırdığı yönünde bir doğrusal inanç vardır. Ö.L. Barkan vb. araştırmacılar yaptıkları çalışmalarda fiyat yükselişlerinin içsel nedenlerle birleşerek Osmanlı'ya ithal olduğu düşüncesini taşımakta fiyat artışlarının batıdaki değerli maden miktarında ortaya çıkan artışla ilişkilendirmektedirler.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde kurmuş olduğu bürokratik yapı, güç dengesinin kendi aleyhine dönmeye başlamasından sonra yeterli gelmemeye başladı. Söz konusu kifayetsizliğin pek çok işaret ve belirtileri vardır. Yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için burada bir hususun açıklığı kavuşturulması faydalı olacaktır: Osmanlı klasik sistemini tıkayan unsurlardan bahsederken, bu sistemin kötü ve geçersiz olduğu gibi bir neticenin çıkarılması kastedilmemektedir; tam aksine, yeni problemlerle karşılaşınca kadar, bu sistem gayet iyi bir şekilde işlemekte ve bu durum çağdaş Batılı gözlemciler tarafından da tespit ve teslim

⁸⁹ Akyıldız, *age.*, s.19.

⁹⁰ Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara, 2004, s.205-206.

⁹¹ Küçükkalay, *age.*, s.266.

edilmektedir. Ancak, devlet bürokratik anlamda, 15. ve 16. yüzyıllarla kıyas kabul etmez derecede büyümüştü. Nitekim iş hacmi artmış, yapılan işler karmaşıklaşmış ve buna paralel olarak personel sayısı ve bürokratik birimler de çoğalmıştı. Büyüme, yetişmiş ve uzmanlaşmış insana olan ihtiyacın artması demektir. Klasik sistemin aşağıda bahsedilecek olan, uzun süren memur yetiştirme süreci, bu ani ihtiyaç büyümesine cevap verememiş ve istihdam ve ehliyetli insan problemleri ortaya çıkmıştı. Öte yandan Batı'daki gelişmelerin de etkisiyle, devletin o güne kadar karşılaşmadığı yeni problemlere yeni çözümlerle cevap verilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla klasik sistemle ilgili aşağıda ileri sürülecek olan görüşler, söz konusu bakış açısıyla değerlendirilmelidir.⁹²

Türkiye'nin son 150 yıllık tarihi, bir değişme ve yenileşme tarihidir. İmparatorluğun askeri teşkilatını kuvvetlendirerek Batı'nın üstünlüğüne karşı bir denge kurabilmek amacı ile Osmanlı padişahları orduda ve devlet idaresinde ilk reformları yapmışlardır. Bu reformlar, zamanla bütün topluma tesir eden zincirleme tepkilere yol açarak toplum hayatının her safhasında köklü değişimleri zorunlu kıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun orduda girişmiş olduğu az sayıdaki ilk reformlarda ifadesini bulan ıslahat fikri Cumhuriyet devrinde devrim fikrine çevrildi. İnkılâp, toplumun gelenekçi, hayat tarzını, fikirlerini ve müesseselerini baştan sona değiştirmek amacı güden bir devlet teorisini ifade ediyordu. Toplumun hayatta kalabilmesi ve istiklaline sahip olabilmesi için böyle bir değişiklik kaçınılmaz bir zaruret olmuştu.⁹³ Tarihçi Bernard Lewis'e göre; Türk Devleti, çok önemli bir modernleşme modelidir. Ona göre Türkiye'nin Bizans'tan aldığı miras bir zamanlar çok mübalağa edilmişti. Bunun yanlış olduğunu ve gerçekte Osmanlı uygarlığında Bizans unsurlarının önceleri zannedildiğinden çok daha az olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Bizans'la uzun süre yan yana yaşarken ondan bazı şeyler almalarının da tabii olduğunu belirtiyor. İslam uygarlığının bir parçası olan Abbasi ve Selçuklu etkisinin de göz ardı edilemeyeceğini söylüyor. Osmanlı'nın Batı uygarlığını red etmesinin garip olmadığını, çünkü o dönemde Hristiyan Batı'nın verecek bir şeyi olmadığı gibi gözle görülür ve elle dokunur derecede aşağı olan bir kültür olduğunu ifade etmektedir.⁹⁴

Klasik sistemi yetersiz kılan unsurların başında, Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve diğer ülkeler hakkında istihbaratının ve haber alma kaynaklarının yetersizliği; diğer bir ifadeyle, iletişim eksikliği gelmekteydi. Kurulduğundan beri yabancı ülkelerle ilişkide bulunmuş olmasına rağmen, 1793 senesine kadar diğer devletlerin başkentlerinde daimi elçiler bulundurmamış; ancak, zaman zaman buralara geçici ve fevkalade elçiler göndermişti. Bu tarihe kadar haber alma kaynaklarını, söz konusu fevkalade elçiler, buralara giden Müslüman tüccarlar, Fenerli Rumlardan atanan divan-ı hümayun tercümanları vs. oluşturuyordu. Bunların dışında, doğuda sınır eyaletleri valileri; kuzeyde Kırım hanları; batıda özellikle Eflak ve Boğdan voyvodaları, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Dubrovnik Cumhuriyeti yetkilileriyle Erdel kralları, dışarıda meydana gelen gelişmelerden Babıâli'yi haberdar etmekle yükümlüydü. Bunlar daha ziyade devletin ihtiyaç duyduğu askeri gelişmelerle ilgiliydiler. Öte yandan söz konusu kaynakların varlık nedeni istihbarat temini olmadığı için, bu görev çoğu kere tali bir unsur olarak kalabiliyordu.⁹⁵

⁹² Akyıldız, *age.*, s.20.

⁹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.20.

⁹⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.5, 41-42.

⁹⁵ Akyıldız, *age.*, s.21.

Sonuç ve Değerlendirme

Diplomasi, Batı'da önceleri dini ve aristokratik bir faaliyet üzerinden uygulama alanı bulmuş, aristokrasinin burjuvalaşmasıyla ve zenginleşen ticaret burjuvazisinin siyasi erke yakınlaşmasıyla bu sınıfın elinde gelişerek Osmanlı'yla etkileşime girmiştir. Bu sınıf, aynı zamanda dünya tarihini Avrupa merkezine kaydıran Rönesans, reform hareketleri gibi oluşumlarda büyük rol oynamış, Batı'nın yükselişinde motor gücü oluşturmuştur.⁹⁶ Sanat, din, eğitim, matbaa ve denizcilikte Batı'da yaşanan bu geniş kapsamlı değişimlerin birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğu düşünülmüyor, çünkü her biri Avrupa'nın başka bir köşesinde gerçekleşti. Sanat ve mimari en çok İtalya'nın orta ve kuzey kesimlerinde ve Hollanda'da gelişti. Din reformcuları Almanya'nın kuzeyinde ve İsviçre'de ortaya çıktı. Matbaa, Almanya'nın Ren bölgesinde yapıldı. Gemiciler okyanusa Portekiz ve İspanya'dan açıldı. Önemli olan noktaysa bu tür tarihi olayların Alplerin güneyinden çok kuzeyinde, Akdeniz kıyılarındansa Atlantik çevresinde cereyan etmesidir.⁹⁷ Tarihçi Bernard Lewis'e göre Ortaçağ'ın sonlarıyla modern çağın başlarında Avrupa endüstri ve ticareti büyük atılımdaydı. Okyanus rotalarının açılış ve gelişmesi Ortadoğu'yu gözden düşürmüş ve hatta Türkler için önemli bir hammadde ve vergi geliri kaynağı olan İpek ticareti bile büyük ölçüde Batı Avrupalı tüccarlar tarafından kontrol edilir hale gelmiştir. Yenidünyadaki Avrupa kolonilerinin ve doğuda ticari karakolların kuruluşu Avrupa'nın endüstriyel kapasitesini arttırmış ve Avrupalı tüccarları Ortadoğulu tüketicilere satacak çok şeye sahip kılmıştı.⁹⁸ Devasa bir zenginlik ağı, ticaret ve yağma başlatılmıştı. Resmi verilere göre 1521-1660 arasında Amerika'dan İspanya'ya 18 bin ton gümüş ve 200 ton altın taşındı. Başka tahminler bunun iki katı olduğunu ileri sürüyor. Kolomb: "*Altın dünyanın en mükemmel şeyidir. O kadar ki ruhları cennete bile gönderebilir.*" diyordu. 100 yılda Meksika'da yerli nüfus %90 oranında, Peru'da %95 oranında azaldı. Las Casas'ın tahminine göre 1495-1503 arasında adalarda 3 milyondan fazla insan katliama uğradı, köle olarak Kastilya'ya gönderildi ya da madenlerde vb. işlerde telef oldu. Fetih, yağma, katliam: İşte 16. asırda Avrupa'ya değerli maden akışının ardındaki gerçek. Önce İspanya ve Portekiz krallıklarının hazinesine uğrayan altın, Cenova, Anvers, Amsterdam'ın finans kasalarına ulaştığında artık bütünüyle aklanmış oluyordu.⁹⁹ Batı tarafından yerküre egemenlik altına alındı. Eskiçağ uygarlıkları ve dünya imparatorlukları, batının tüccarları, buharlı makineleri, gemileri ve silahları karşısında teslim oldular ve çöktüler. Hindistan, İngiltere'nin genel valileri tarafından yönetilen bir eyalet haline geldi, İslam devletleri bunalımın pençesine düştü, Afrika doğrudan fethetildi. Hatta büyük Çin imparatorluğu, kalelerini Batı'nın sömürüsüne açmak zorunda bırakıldı. 1848'e gelindiğinde batılı yönetimlerin ve işadamlarının işgal etmeyi yararlı bulabilecekleri herhangi bir ülkenin Batı tarafından fethedilmesinin önünde hiçbir engel kalmamıştı. Batı'nın kapitalist girişim gücünün ilerlemesi de artık yalnızca zaman meselesiydi.¹⁰⁰

Jön Türklerden Prens Sabahattin Batı hakkında şöyle demektedir: "*Batı'nın yükselişi, İskandinavya'nın bilinmeyen çevrelerinden gelen, bütün cahilliklerine kabalıklarına rağmen, insanlığın o zamana kadar sahip olamadığı en güvenilir tarımsal yapıya sahip olan bireyci barbarlar tarafından yaratıldı. İnsanlığa gözlem ve deneyin sağladığı en üretken ve kesintisiz fikrî gelişmeyi yaşatan, yeni ürünleri ortaya çıkaran ümmetler; tarımsal işletme şeklinde*

⁹⁶ Kınılı, *age.*, s.157.

⁹⁷ Blainey, *age.*, s.217.

⁹⁸ Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, İstanbul, 2000, s.235-236.

⁹⁹ Michel Beaud, *Kapitalizmin Tarihi*, Ankara, 2003, s.18-27.

¹⁰⁰ Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, Ankara, 2003, s.12.

yapılan bu bireyci istiladan doğdu. O hâlde, Batı'nın gerçek üstünlüğünü sağlayan ve bütün o fikrî, siyasî ve iktisadî görünümeler altında gizli kalan bireyci yapı mekanizmasını anlamak ve sosyal bünyemizi de o doğrultuda ıslah ve değiştirmeye çalışmak zorunlu!"¹⁰¹ Mehmet Genç'e göre: "Modern iktisadî büyüme, yalnız ekonominin bütün sektörlerini kapsamakla kalmayan, toplumun ve kültürün zihniyetten teknolojiye, aile yapısından dinî pratiklere kadar uzanan geniş, bir yelpaze içinde çok çeşitli unsurları içeren karmaşık bir dönüşümü ifade ediyordu. Ancak bu dönüşüm hem tarihi, hem de yapısal açıdan stratejik sektör olarak sanayideki değişmelerle çok sıkı bağlantı içinde idi. Hazırlayıcı çeşitli süreçler ne olursa olsun onun tarih sahnesine çıkışı sanayideki büyük değişmelerle. Sanayi Devrimi ile olmuştu; uluslararası etkilerinde ve yayılmasında da aynı sektörün kritik rolü oynadığı görülmüyordu. Modern iktisadî büyümenin büyük ölçekli bir ülkede mutlaka sanayi sektöründeki değişmelerle gerçekleştiği ampirik gözlemlerle doğrulandığına göre, onun Osmanlı dünyası bakımından tartışılmasını da, sanayi sektörünün sınırları içinde kalarak, yapmak isabetli bir tercih olacaktır. Esasen mesele, Batıdakine benzer değişmelerin Osmanlı sanayinin kendi iç evrimi sonucunda neden oluşmamış olduğunu açıklamak değildi; bu, doğmamış bir sürecin açıklanması demekti ve spekülasyon dışında, ampirik olarak başarılması, en azından mevcut bilgi düzeyinde mümkün olamazdı. Ancak bu değişmeler Batı'da bir kere doğduktan sonra, yani Sanayi Devrimi'nden itibaren Osmanlı sanayinin bu büyük değişme karşısındaki tepkilerini ve geçirdiği değişmeleri araştırmak mümkündür."¹⁰² Batı ekonomileri, yeni teknolojilerin ve savunma savaşlarının giderek yükselen maliyetlerini, Yeni Dünya'dan akan muazzam zenginliğin de yardımıyla daha rahat karşılayabilmekteydi.¹⁰³

Cevdet Paşa kendi devri için ileri bir görüşü benimsemiştir. Asya, medeniyetin kaynağıdır: İlim ve maarif orada doğup, sonra Batı'ya doğru yayılmıştır, Nitekim "Avrupa'da en evvel kesb-i malûmat edenlerin Yunan ile şimdi İtalyan dediğimiz Latin kavimleri olduğunu" zikreder.¹⁰⁴ İngiltere'de başlayan anayasal süreç, Avrupa kıtasında değişik formlar aldıktan sonra, koca bir okyanus aşarak Kuzey Amerika kıtasına ulaştı. Burada özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinden göç eden ve Avrupa düşüncesine sahip insanlar arasında hem güçlendi hem de değişik biçimler aldı. Bağımsızlık, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar kolonilerde iyice yerleşti. 18.yy. sonlarında Batı Avrupa'ya döndü ve Fransız Devrimi'ne yol açtı. Milliyetçilik ve demokrasi fikirleri dönemin Endüstri Devrimi ve emperyalizmi ile körüklenecek Batı'dan doğuya doğru Osmanlı Devleti'nden geçerek tüm dünyaya yayıldı.¹⁰⁵ 1798-1918 arası mercek altına alan Hanioglu'na göre Osmanlı'nın son döneminde tarihin itici gücü ideolojik tartışmalar değil, imparatorluğu yenileştirmek isteyen yöneticilerin karşı karşıya kaldıkları koşullar oldu. O'nun analizinin dört temel boyutu şunlar: 1) İç çatışmaların temelinde, ezilen teb'a halkların Türk egemenliğinden kurtuluş mücadeleleri değil, direnen çevre güçlere karşı devleti merkezileştirme çabaları yatıyordu. 2) Merkez ile çevre arasındaki mücadele, sosyal,

¹⁰¹ Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*, Çev.:İ.Keser, Ankara, 2002, s.29.

¹⁰² Genç, *age.*, s.18. Batıdaki savaşların finansman alanı pek çok aile/kişi için yeni kazanç aracı oluşturmuştur. Ancak Osmanlılar savaş girişimciliğinden ticari girişimciliğe geçememişlerdir. Çünkü savaş girişimciliği, yani yağma ve korsanlık seferleri Avrupa'daki sermaye birikiminin nüvesini oluşturmuştur. İspanyollar Güney Amerika'ya, İngilizler de İspanyol gemilerini talan ederek ilk birikimlerine hız vermişlerdir. İspanyollar parayı ellerinde tutamadılar ama Kuzeyliler bunu ticari sermayeye dönüştürdüler. Uzun süre askeri ve ticari sermayede aynısı olmuştur. İngiliz birikimi ise Hindistan'ın yağması ile doruğa ulaşmış ve bu olay 18. asırda başlayan sanayi devriminin önemli ateşleyicilerinden birisini oluşturmuştur. Mehmet Tanju Akad, *Osmanlıların Stratejik Sorunları*, İstanbul, 1995, s.150.

¹⁰³ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev.:Ayşe Berktaş, İstanbul, 2002, s.74.

¹⁰⁴ İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim* Makaleler-1, Ankara, 2000, s.476.

¹⁰⁵ Sander, *age.*, s.150.

ekonomik ve kültürel alanlarda köklü dönüşümlere yol açtı. 3)Osmanlı'nın modernleşmeye uyum sağlaması daha güç olduysa da, karşılaştığı sorunlar çağdaş Avrupa devletlerinin farklı değildi. 4)Osmanlı özellikle 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren Avrupa sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Bu nedenle Osmanlı tarihini Avrupa tarihinden ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne son noktayı koyan iç dinamikleri değil, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yenedünya düzeni oldu. Osmanlı yöneticileri Sovyet liderleri gibi yeni bir imparatorluk kurma lüksüne sahip değillerdi ama savaşın dışında kalarak imparatorluğun ömrünü uzatabilirlerdi.¹⁰⁶

Yeniçağdaki toplumsal gelişmenin yalnızca Batı uygarlığının çerçevesi içinde meydana gelmesinin nasilını değil de nedenini bilmek gerekir. Çin uzmanı Joseph Needham'ın sözüne göre; “Avrupa herhangi bir bilim değil, dünya bilimini yaratmıştır ve bunu hemen hemen tek başına yaratmıştır.” Öyleyse, bu yaratma neden Çin'de ya da İslam dünyasında meydana gelmemiştir?¹⁰⁷ Hâlbuki Eski Yunan ve Roma medeniyetlerini inceleyen Avrupa'nın dünya üzerinde uzun bir dönem üç kıtaya hâkim olarak tarihte büyük bir iz bırakan Türk-İslam medeniyetini incelemeyen yükseliş trendine girmesi imkânsızdır. Tüm bu gelişmelerle zenginleşen ve güçlenen Batı, Avrupa tarihinin gelecek asırlarının en önemli siyasi birimi olan ulus devletini doğurmuştur. 15. ve 19.asırlar arasında en önemli siyasi ve iktisadi güçlerden biri olan Osmanlı Devleti ihmal edilerek Batı'nın nasıl yükseldiği ve öne geçtiği anlaşılamaz!

Kaynakça

AHMED Celal Ali, Garpezdeler-Batıdan Gelen Veba, çev:B.Tuna, Nehir Yay., İstanbul, 1988.

AKAD Mehmet Tanju, Osmanlıların Stratejik Sorunları, Kastaş Yay., İstanbul, 1995.

AKYILDIZ Ali, Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yay., İstanbul, 2006.

ARNOLD Thomas F., “16.Yüzyıl Avrupası'nda Savaş:Devrim ve Rönesans”, Top, Tüfek ve Süngü Yeniçağda Savaş Sanatı, (Haz.:J. Black), Çev.:Y. Alogan, Kitap Yay., İstanbul, 2003.

ARON Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev.:Korkmaz Alemdar, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1986.

ALPAY Şahin, “Haniöğlü Osmanlı'nın Son Dönemini Yazdı”, Zaman, 29.04.2008.

BAŞTAV Şerif, “14-15. Yüzyıllarda Osmanlı Fetihleri Sırasında Avrupa'nın Siyasi ve İktisadi Durumu”, Belleten, C.LII, S:202 (1988).

BAYKAL Bekir Sıtkı, Yeni Zamanda Avrupa Tarihi, C.II, I.Kitap, TTK Yay., Ankara, 1988.

BEAUD Michel, Kapitalizmin Tarihi, Dost Yay., Ankara, 2003.

BERSAY A.Kemal, “Batı'nın Yükselişi ve Osmanlı”, Anlayış Dergisi, S:36 (2006), s.80-81.

¹⁰⁶ Şahin Alpay, “Haniöğlü Osmanlı'nın Son Dönemini Yazdı”, Zaman, 29.04.2008.

¹⁰⁷ Braudel, **age.**, s.406. Fransız tarihçi Braudel'e göre Batı, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi yalnızca ayrıcalıklı bir azınlığa hizmet etmiştir. **Bkz.**Fernand Braudel, **The Wheels of Commerce**, Harper&Row, New York, 1982.

BLAINEY Geoffrey, Dünyanın Kısa Tarihi, Çev.:E.Kaliber, O.Şen, 1001 Kitap Yay., İstanbul, 2005.

BLOCH Marc, Feodal Toplum, Çev.:M.Ali Kılıçbay, Opus Yay., Ankara, 1998.

BRAUDEL Fernad, The Wheels of Commerce, Harper&Row Yay., New York, 1982.

BRAUDEL Fernad, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, Çev.:Mustafa Özel, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1991.

BRAUDEL Fernad, Uygarlıkların Grameri, Çev.:M.Ali Kılıçbay, İmge Yay., Ankara, 2001.

CİN Halil-Gül Akyılmaz, Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Çağ Üniversitesi Yay., Adana, 2000.

COWEN Noel, Küresel Tarih, Akyüz Yay., İstanbul, 2004.

DARKOT Besim, Avrupa Coğrafyası, I.Kitap, İstanbul Ü. Yay., İstanbul, 1949.

DURAN Bünyamin, İktisat Tarihi Ders Notları, Dumlupınar Ü. Bilecik İİBF. Yay., Bilecik, 1993.

GENÇ Mehmet, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat Yay., İstanbul, 2000.

GOFF Jacques Le, Ortaçağda Entelektüeller, (Çev.:Mehmet Ali Kılıçbay), Ayrıntı Yay., İstanbul, 2006.

GOMBRICH Ernst H., Dünya Tarihi, Çev.:Ahmet Mumcu, İnkılap Yay., İstanbul, 1997.

GRISWOLD William J., Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611, Çev.:Ü.Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

GÜL Muammer, Ortaçağ Avrupa Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009.

GÜRAN Tevfik, İktisat Tarihi, Damla Ofset, İstanbul, 1990.

HAKSUN Korel, Tarihten Notlar-II, Kastaş Yay., İstanbul, 2004.

HANNA Nelly, Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak, Çev.:Deniz Öktem, Küre Yay., İstanbul, 2006.

HEATON Herbet, Avrupa İktisat Tarihi İlkçağdan Sanayi Devrimine, Çev.:M.A.Kılıçbay, İmge Kitapevi Yay., Ankara, 1995.

HODGSON Marshal, G.S., Dünya Tarihinde İslam, Yöneliş Yay., İstanbul, 1997.

HODGSON Marshal, G.S., "Batının Büyük Dönüşümü", Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek, Yöneliş Yay., İstanbul, 2003.

- HOBSBAWM Eric, Devrim Çağı 1789-1848, Dost Yay., Ankara, 2003.
- HOF Ulrich Im, Avrupa’da Aydınlanma, Çev.:Şebnem Sunar, Literatür Yay., İstanbul, 2004.
- İNALCIK Halil, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Çev.:Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2004.
- İNALCIK Halil, “Osmanlı Döneminde Merkezi İslam Ülkeleri”, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Ed.P.M. Holt), A. K. S. Lambton, B. Lewis, C.I, Çev.:Hulusi Yavuz, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1988.
- İNALCIK Halil, “Modern Avrupa’nın Gelişmesinde Türk Etkisi”, Osmanlı ve Dünya, (Haz.:Kemal Karpat), Ufuk Kitap Yay., İstanbul, 2004.
- İNALCIK Halil, “Türkiye ve Avrupa Dün ve Bugün”, Doğu Batı, Yıl:1, S:2 (1998), s.9-30.
- İNALCIK Halil, Doğu Batı Makaleler I, Doğu Batı Yay., Ankara, 2005.
- KARPAT Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Afa Yay., İstanbul, 1996.
- KENNEDY Paul, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, Çev.:Birtane Karanakçı, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1991.
- KILIÇBAY Mehmet Ali, “Fakir Akrabanın Talihi”, Doğu Batı, Yıl:1, S:2 (1998), s.49-56.
- KINLI Onur, Osmanlı’da Modernleşme ve Diplomasi, İmge kitapevi, Ankara 2006.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu, 4.basım, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1991.
- KULA Onur Bilge, “Avrupa’da Türk Tarih Yazımı Sürecinde Hans Löwenklaw ve Türk İmgesi”, Tarih ve Milliyetçilik I.Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri, Mersin Ü. Yay., 30 Nisan-2 Mayıs 1997, Mersin, 1997, s.47-74.
- KURAN Ercüment, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, TDV Yay., Ankara, 2004.
- KÜÇÜKKALAY Abdullah Mesud, Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti, Çizgi kitapevi Yay., Konya, 2001.
- LEE Stephen, J., Avrupa Tarihinden Kesitler 1474-1789, Dost Yay., Ankara, 2002.
- LEWIS Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, TTK Yay., Ankara, 1996; Müslümanların Avrupa’yı Keşfi, Çev.:İhsan Durdu, Ayışığı Yay., İstanbul, 2000.
- MACFIE A.L., Osmanlı’nın Son Yılları 1908-1923, Çev.:D.Acar-F.Soyşal, Kitap y., İstanbul, 2003.
- MCEVEDY Colin, Modernleşme Tarih Atlası 1483’ten 1815’e Avrupa, Çev.:A.Anadol, Sabancı Ü. Yay., İstanbul, 2003.

MCNEILL William, Hardy, *The Rise of the West: A History of the Human Community*, University of Chicago Press, USA, 1990.

MORIN Edgar, *Avrupa'yı Düşünmek*, Çev.:Şirin Tekeli, Afa Yay., İstanbul, 1988.

ORTAYLI İlber, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*, Turhan Kitapevi Yay., Ankara, 2000, s.474-481.

Osmanlı ve Dünya, (Haz.:Kemal H.Karpat), Ufuk Kitap Yay., İstanbul, 2004.

PARKER Geoffrey, *Askeri Devrim / Batı'nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800*, Çev.:Tuncay Zorlu, Küre Yay., İstanbul, 2006.

PIRENNE Henri, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev.:Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabılır?*, Çev.:İnan Keser, Liberte Yay., Ankara, 2002.

QUATAERT Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev.:Ayşe Berktaş, İletişim Yay., İstanbul, 2002.

ROSENBERG Nathan & Birdzell, L.E., *Batı Nasıl Zengin Oldu*, Çev.:Erdal Güven, Form Yay., İstanbul, 1992.

ROSTOW W.W., *İktisadi Gelişme Merhaleleri*, Çev.:Erol Güngör, MEB. Yay., İstanbul, 1970.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yay., Ankara, 2003.

SMITH Preserved, *Rönesans ve Reform Çağı*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.

SOMBART Werner, *The Quintessence of Capitalism*, Howard Fertig, New York, 1967.

SOMBART Werner, "Kapitalizmin Mânevî Kaynakları: Felsefe ve Din", *Kapitalizm ve Din*, (Haz.:Mustafa ÖZEL), Ağaç Yay., İstanbul, 1993.

ŞİRİN İbrahim, *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yay., Ankara, 2006.

TALLET Frank, *War and Society In Early Modern Europe 1495-1715*, Routledge Yay., London, 1997.

TANİLLİ Server, *Uygarlık Tarihi*, Cem Yay., İstanbul, 1996.

TILLY Charles, *Avrupa'da Devrimler*, Çev.:Özden Arıkan, Yeni Binyıl Yay., İstanbul, Tarihsiz.

TILLY Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, İmge Yay., Ankara, 2001.

TURNER Bryan, *Max Weber ve İslam*, Çev.:Yasin Aktay, Vadi Yay., Ankara, 1991.

VRIES P.H.H., "Governing Growth: A Comparative Analysis of the Role of the State in the Rise of the West", *Journal of World History*, Vol.13, No:1 (Spring, 2002), s.67-138.

WEBER Max, *General Economic History*, ed.:S.Hellman&M.Palyi, Trans.:Frank H.Knight, Collier Macmillian, London, 1961.

WEBER Max, *Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev.:Zeynep Aruoba, Hil Yay., İstanbul, 1985.

WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev.:Taha Parla, 3.Baskı, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1993.

WALLERSTEIN İmmanuel, *Modern Dünya-Sistemi*, Çev.:Latif Boyacı, C.1, Bakış Yay., İstanbul, 2004.

ZEYTİNOĞLU Erol, *İktisat Tarihi*, Sürekli Yayınlar Yay., İstanbul, 1993.